



JURIDISKA FAKULTETEN  
vid Lunds universitet

Christina Blomkvist

# Principen om *condictio indebiti* i svensk rätt

Examensarbete  
20 poäng

Handledare: Professor Lars Gorton

Ämnesområde: Allmän förmögenhetsrätt, obligationsrätt

VT 2005

# Innehåll

<b>SAMMANFATTNING</b>	<b>1</b>
<b>FÖRORD</b>	<b>2</b>
<b>FÖRKORTNINGAR</b>	<b>3</b>
<b>1 INLEDNING</b>	<b>4</b>
1.1 När aktualiseras principen om <i>condictio indebiti</i> ?	4
1.2 Syfte	5
1.3 Avgränsning	5
1.4 Metod och material	6
1.5 Disposition	6
<b>2 OBEHÖRIG VINST</b>	<b>7</b>
2.1 Vinstregeln	7
2.2 Definition av ”obehörig vinst”	8
2.3 Invändningar mot och försvar av vinstregeln	9
<b>3 BAKGRUND OCH TEORIER OM CONDICTIO INDEBITI</b>	<b>12</b>
3.1 Vissa rättsordningar	12
3.1.1 Romersk rätt	12
3.1.2 Kontinentaleuropeisk rätt	13
3.1.3 Engelsk rätt (common law)	13
3.1.4 Dansk, norsk och finsk rätt	14
3.1.4.1 Dansk rätt	14
3.1.4.2 Norsk rätt	14
3.1.4.3 Finsk rätt	15
3.2 Principles of European Contract Law och Principles of European Unjustified Enrichment Law	16
3.3 Nordisk doktrin	17
3.3.1 Danmark	17
3.3.2 Norge	21
3.3.3 Sverige och Finland	22
3.3.3.1 Nils Alexanderson	23
3.3.3.2 Philips Hult	23
3.3.3.3 Hjalmar Karlgren	25
3.3.3.4 Bert Lehrberg	26

<b>4</b>	<b>TILLÄMPNINGEN AV PRINCIPEN OM CONDUCTIO INDEBITI I SVENSK RÄTT</b>	<b>27</b>
4.1	Återbetalning – huvudregel eller undantag?	27
4.2	Tillitsprincipen – god tro	28
4.2.1	Näringsidkare, särskilt penninginrättningar, som betalare	30
4.2.2	Myndigheter som betalare – hårdare eller lägre krav? Tilltro eller principen om ignorantia juris nocet?	34
4.2.2.1	Av misstag utbetalade offentliga bidrag	34
4.2.2.2	För mycket utbetald, författningsenligt bestämd, lön	35
4.2.2.3	Av misstag utbetalad ersättning från en offentlig institution	37
4.2.3	Arbetsgivare som betalare	37
4.2.4	Konsumenter som betalare	39
4.2.5	Mottagarens möjligheter att bedöma betalningen	42
4.2.6	Finns en generell aktsamhetsstandard?	43
4.2.7	Betalning under protest eller med reservation	44
4.2.8	God tro hos betalningsmottagare då fordran överlåts?	45
4.2.9	Slutsats	46
4.3	Inrättande eller förbrukande	47
4.3.1	Krävs ett faktiskt förbrukande?	47
4.3.2	Inrättande	49
4.3.2.1	Ett företag som mottagare	49
4.3.2.2	En myndighet som mottagare	52
4.3.2.3	En privatperson som mottagare	52
4.4	Verkan av betalarens passivitet	53
4.5	Återbetalningskravets omfattning	54
4.6	Räntefrågor	57
4.7	Betalning av preskriberad fordran	59
<b>5</b>	<b>SLUTORD</b>	<b>61</b>
5.1	Behövs principen om conductio indebiti i svensk rätt?	61
5.2	Fungerar den nuvarande tillämpningen i ett modernt samhälle?	62
5.2.1	Förutsebarheten på undantag?	62
5.2.2	Tryggheten i den allmänna omsättningen	62
5.2.3	Obehörig vinst	63
5.2.4	Krav på inrättande – ett substitut för obehörig vinst?	64
	<b>KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING</b>	<b>66</b>
	<b>RÄTTSFALLSFÖRTECKNING</b>	<b>69</b>

# Sammanfattning

En betalning som genomförs av misstag, beroende på att betalaren felaktigt tror sig vara skyldig mottagaren det utbetalade beloppet, skall under vissa förhållanden gå åter enligt principen om *condictio indebiti*. Principen om *condictio indebiti* har haft olika innehåll i olika rättssystem genom historiens gång. Idag skiljer sig synsättet markant åt mellan de olika europeiska länderna och även mellan de nordiska länderna är skillnaderna uppenbara. I svensk rätt är huvudregeln att pengarna skall betalas åter, men vidsträckt undantag görs främst för det fall att mottagaren i god tro mottagit och i god tro förbrukat eller inrättat sig efter betalningen. Till grund för denna tillämpning ligger den i de nordiska rättssystemen viktiga tillitsprincipen. Då mottagarens goda tro bedöms tas hänsyn till culpa på ömse sidor – en betalare kan genom sitt agerande försätta mottagaren i god tro, även om mottagaren annars bort inse att betalningen var felaktig. Härvid är betalarens respektive mottagarens identitet av stor betydelse. Lägre krav ställs på konsumenter som betalare medan högre krav ställs på exempelvis penningstarka näringsidkare, särskilt banker. Betalarens passivitet kan vidare, med stöd i tillitsprincipen, leda till att även en ondtröende mottagare efter en längre tid får en rätt att behålla det mottagna.

I framförallt de kontinentala rättssystemen likställs *condictio indebiti* med obehörig vinst. Detta är en känslig fråga för svensk del, där ofta doktrinen anfört att förutsättningsläran ligger till grund för principen. HD har dock uttalat att obehörig vinst är en grund till principen om *condictio indebiti* även i svensk rätt. I denna uppsats försöker jag visa på sambandet mellan obehörig vinst och principen om *condictio indebiti*. Svensk rätt intar ett mellanläge – det finns formellt ett krav på förbrukande i de flesta fall, något som antyder en vinstregel, men i verkligheten gör HD ingen reell bedömning av om mottagaren verkligen förbrukat det mottagna eller på annat sätt gjort en besparing. Istället har rekvisitet ”inrättande” fått utgöra en skiljelinje för om de mottagna medlen skall gå åter eller kvarbli i sin helhet hos mottagaren.

Olika utformningar av principen om *condictio indebiti* ger olika för- och nackdelar. Det finns ingen utformning som ger den bästa lösningen i alla förekommande fall. Det rör sig här om en intresseavvägning som måste göras mellan två olika, men ofta lika beaktansvärda intressen – betalarens och mottagarens. För svensk rätts del verkar en princip som i stora delar bygger på tillitsprincipen stå väl i samklang med den övriga avtalsrätten. I andra länder ser det omgivande rättssystemet annorlunda ut varför eventuellt andra lösningar har valts. Detta förhållande gör det svårt att i nuläget definiera en gemensam europeisk princip om *condictio indebiti*.

# Förord

Detta examensarbete har författats inom ramen för juristutbildningen vid juridiska fakulteten, Lunds universitet, under våren 2005.

Jag önskar härmed framföra mitt varma tack till min handledare, professor Lars Gorton, för hans värdefulla och intressanta synpunkter under arbetets gång.

Ett stort tack också till släkt och vänner för den uppmuntran och det stöd som givits mig, inte bara under författandet av denna uppsats, utan även under hela min utbildning.

Malmö i juni 2005  
*Christina Blomkvist*

# Förkortningar

AD	Arbetsdomstolen
BGB	Bürgerliches Gesetzbuch
EKMR	Europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna
HD	Högsta domstolen
HovR	Hovrätten
JR	Justitieråd
HR	Häradsrätten
JT	Juridisk tidskrift vid Stockholms universitet
NJA	Nytt Juridiskt Arkiv
Prop.	Proposition
RegR	Regeringsrätten
RF	Regeringsformen
RH	Rättsfall från hovrätterna
SvJT	Svensk juristtidning
TfR	Tidskrift for retsvidenskap
TR	Tingsrätten

# 1 Inledning

## 1.1 När aktualiseras principen om *condictio indebiti*?

Det har nog hänt det flesta av oss att vi mottar en betalning men kan inte direkt identifiera från vem betalningen härrör. Kanske vet man vem avsändaren är och vad betalningen rör sig om, men tycker att beloppet nog var lite för stort. Någon gång kanske man inte ens upptäcker att betalningen inte uppgår till rätt belopp. Betalarens misstag kan vara ursäktligt – kanske är varken betalaren eller mottagaren medveten om hur stort beloppet egentligen skulle vara. Det kan exempelvis röra sig om att en försäkringsgivare betalar ut en hög ersättning till en försäkringstagare och det senare visar sig att skadan inte uppgick till den storlek som försäkringsbolaget (och försäkringstagaren) antog. Ibland hör betalaren av sig väldigt snabbt efter den felaktiga utbetalningen och ibland kan det dröja åtskilliga månader eller mer. Dessa betalningar har det gemensamt att betalaren betalar just därför att betalaren tror sig stå i skuld till mottagaren. Det kan både röra sig om den situationen att betalaren tror sig vara skyldig mer än vad betalaren egentligen är, eller att någon skuld inte alls existerar. Dessa situationer, rena misstagsbetalningar, reglerades redan i romersk rätt enligt principen om *condictio indebiti*. Principen om *condictio indebiti* ger svaret på frågan om en återbetalning skall ske av det som betalats av misstag och hur mycket som i så fall skall återbetalas. Idéerna om hur situationen skall lösas har ändrats med tiden. Olika rättssystem har idag olika lösningar på problemet och genom historiens gång har olika tankesätt inom juridiken också färgat uppfattningen om problematiken. Starka skäl kan tala för att en godtroende mottagare skall kunna inrätta sig efter en mottagen betalning. Lika starka skäl kan dock också tala för att en betalare som gjort ett ursäktligt misstag skall ha rätt att få åter det som felaktigt utbetalats.

Hellner ifrågasätter om det inte bör vara tillräckligt att betalningsmottagaren inte hade rätt till betalningen och att det därför inte torde vara nödvändigt att föra något särskilt resonemang om huruvida en skuld förelåg eller inte.<sup>1</sup> Det är på denna väg svensk praxis också har rört sig. Numera tillämpas principen om *condictio indebiti* även i andra situationer än de som kan karaktäriseras som rena misstagsbetalningar. Således behöver betalaren inte vara gäldenären utan kan även vara en betalningsförmedlare.<sup>2</sup> Principen om *condictio indebiti* kan även, om än i begränsad utsträckning, komma att aktualiseras då bidrag felaktigt betalats ut från staten.<sup>3</sup> Vidare har man i praxis även tagit hänsyn till principen om *condictio indebiti* vid efterbetalningskrav, d.v.s. då borgenären tror att gäldenärens skuld är mindre än vad den är, och då misstaget uppdragas begär ytterligare

---

<sup>1</sup> Se Hellner, JT 1999/2000 s. 412f (jfr fransk rätt).

<sup>2</sup> Se NJA 1999 s 575.

<sup>3</sup> Se NJA 1984 s 648.

betalning.<sup>4</sup> Utanför principen om *condictio indebiti* faller dock förklaringsmisstagen, d.v.s. att betalaren exempelvis råkar skriva fel siffra eller ange fel konto. Det skall alltså röra sig om ett misstag i betalarens bevekelsegrund (felaktig bevekelsegrund) för att principen om *condictio indebiti* skall aktualiseras – betalaren skall i regel tro sig *vara skyldig* att betala beloppet i sin helhet. (I doktrinen har man, som vi skall se, dock även gjort avsteg från detta krav på betalarens misstag i vissa särskilda situationer.)

## 1.2 Syfte

”I det hele har [man] større bekymringer fordi folk ikke betaler hvad de skylder, enn fordi folk betaler hvad de ikke skylder” anmärkte den norske rättsvetenskapsmannen Carl Jacob Arnholm i sin doktorsavhandling om bland annat *condictio indebiti*.<sup>5</sup> *Condictio indebiti*-situationen aktualiseras kanske inte så ofta, men är ändå av stort juridiskt intresse. I svensk litteratur finns några uppsatser eller kortare artiklar om ämnet, men en fullständig genomgång av svensk rättspraxis och de motiv som ligger till grund för domstolarnas bedömning har inte gjorts sedan 1940-talet. Reglerna för det ekonomiska livet har förändrats sedan dess och mitt syfte är att undersöka hur pass väl svensk rättspraxis stämmer överens med den teori om *condictio indebiti* som domstolarna ansluter sig till och om denna är ägnad att ge de effekter som rättsekonomiskt numera borde eftersträvas.

## 1.3 Avgränsning

Jag kommer att behandla principen om *condictio indebiti* i svensk rättspraxis. Därvid kommer jag utgå från de fall där svenska domstolar har tillämpat principen. Redogörelsen kommer att till stor del begränsas till det syfte jag uppställt för min uppsats. Därvid kommer särskild vikt läggas vid de rättsfall som belyser mina frågeställningar. Jag kommer även att i viss mån jämföra med andra rättsordningars lösningar på problemet (särskilt dansk, norsk och finsk rätt). Avsikten är dock inte att göra en komparativ framställning utan endast att belysa hur man på olika sätt kan göra den intresseavvägning som principen om *condictio indebiti* bygger på. Min genomgång av vissa teorier som framställts av nordiska rättsvetenskapsmän är också endast avsedda att ge en bakgrund och har därmed fått en begränsad omfattning. Om läsaren är intresserad av en grundligare genomgång hoppas jag att litteraturhänvisningarna kan ge ledning. Jag kommer särskilt att behandla institutet obehörig vinst i min analys av principen om *condictio indebiti*. Obehörig vinst har starka anknytningspunkter till principen om *condictio indebiti* men framställningen om obehörig vinst är inte heller den avsedd att vara heltäckande utan skall

---

<sup>4</sup> Se exempelvis NJA 1991 s 3 I och II.

<sup>5</sup> Arnholm, Streiftog i obligasjonsretten, s. 126.



endast ge ett underlag på vilken en analys av återbetalningskravets omfattning kan göras.

## 1.4 Metod och material

Den metod som använts i denna uppsats är huvudsakligen sedvanlig rättsdogmatisk metod. Det finns idag inga lagar som direkt fastställer principen om *condictio indebiti* i svensk rätt och i spridda lagförarbeten finns endast begränsade uttalanden. Inom Europeiska unionen pågår ett arbete med att på sikt eventuellt harmonisera avtalsrätten, men de förslag som lagts fram hitintills är inte bindande (se vidare i kap. 3.2). Det är främst rättspraxis och doktrin som fått utgöra underlag till mina frågeställningar för att fastställa vad principen om *condictio indebiti* innebär för svensk rätts del.

## 1.5 Disposition

Uppsatsen består av fem kapitel. I kapitel 1 görs en inledning med kort presentation av ämnet, syfte, avgränsningar, metod och material. I kapitel 2 kommer jag att kort beskriva innebörden av institutet obehörig vinst som numera anges som en av grunderna till principen om *condictio indebiti* i svensk rätt. I kapitel 3 kommer jag översiktligt att presentera vissa utländska rättsordningars lösningar på problematiken, framförallt för att ge en bakgrund till den svenska tillämpningen. Jag kommer också kort att belysa den utveckling som sker på europeisk nivå för att samordna civillagstiftningen och vad man här har kommit fram till som på sikt kan påverka innehållet i principen om *condictio indebiti*. I samma kapitel kommer jag vidare att presentera viss nordisk doktrin, varvid jag särskilt tagit fasta på den som legat till grund för den svenska rättsutvecklingen på området. I kapitel 4 gör jag en genomgång av rättspraxis i svensk rätt vad gäller principen om *condictio indebiti*. Kapitlet är indelat efter de frågeställningar som domstolarna tar hänsyn till – god tro, inrättande, verkan av betalarens passivitet, omfattning av återbetalningskravet, räntekrav och verkan av betalning under protest. Dessutom tillkommer ett avsnitt om det specialfall att en preskriberad fordran av misstag betalats. I kapitel 5 analyserar jag mer översiktligt de resultat jag har kommit fram till och försöker sätta in dem i sitt samhällseliga sammanhang. Frågeställningar som tas upp är: Fyller principen om *condictio indebiti*, så som den utvecklats i svensk rättspraxis, sin funktion? Ingår institutet obehörig vinst i principen om *condictio indebiti* i svensk rätt och i så fall vilken funktion har därvid den obehöriga vinsten?

## 2 Obehörig vinst

Det är en omdebatterad fråga om huruvida institutet obehörig vinst överhuvudtaget tillämpas i svensk rätt. Domstolarna har generellt varit försiktiga med att tillämpa institutet, men just i *condictio indebiti*-fallen har HD nu uttryckligen anfört att principen om *condictio indebiti* har bland annat obehörig vinst som grund.<sup>6</sup> I vissa utländska rättsordningar innebär principen om *condictio indebiti* att endast den obehöriga vinsten skall återbetalas då mottagaren har erhållit en betalning av misstag. Detta synsätt har varit utsatt för mycket kritik i framförallt nordisk doktrin.<sup>7</sup> I min uppsats ämnar jag försöka visa vilken roll obehörig vinst spelar i den svenska rättsordningen när det gäller principen om *condictio indebiti*, varför jag här sammanfattningsvis redogör för vad som avses med institutet obehörig vinst för svensk rätts del.

### 2.1 Vinstregeln

Institutet obehörig vinst innefattar en vinstregel som brukar innehålla följande två förutsättningar:<sup>8</sup>

- A har gjort en vinst på B:s bekostnad
- vinsten är obehörig eller saknar rättsgrund

Den förmögenhetsförskjutning som således skett från B till A medför att den obehöriga vinsten skall gå åter så att en utjämning sker av förmögenhetsförskjutningen. Rättsföljden innebär således att B får en ersättningsrätt gentemot A. Ersättningsrätten kan närmast karaktäriseras som restitution. A skall återställa den obehöriga vinsten till B. Det rör sig inte om värdeersättning. Egendomens objektiva värde överstiger ofta den obehöriga vinsten.<sup>9</sup> Ersättningsrätten behöver inte heller innebära att B blir fullständigt kompenserad för sin skada. Det är detta som är skillnaden mellan obehörig vinst och skadestånd. Institutet obehörig vinst utgår från A:s obehöriga vinst, medan skadestånd utgår från B:s skada. B:s skada och A:s obehöriga vinst behöver inte sammanfalla. A:s vinst kan vara mindre än B:s förlust och enligt vinstregeln kommer A inte att behöva ersätta B med mer än A:s obehöriga vinst. Obehörig vinst är ett institut som snarast är att beteckna som en begränsningsregel. A:s återbäringsskyldighet *begränsas* till den obehöriga vinsten.<sup>10</sup>

---

<sup>6</sup> NJA 1999 s 575.

<sup>7</sup> Se vidare i kap. 3.

<sup>8</sup> Se Karlgren, Obehörig vinst och värdeersättning, s. 12.

<sup>9</sup> Karlgren, a.a. s. 13.

<sup>10</sup> Karlgren, a.a. s. 33. Karlgren karaktäriserar obehörig vinst som en ersättningsrätt, men det kan ju ifrågasättas om *restitution* är en ersättningsrätt. Ett återställande är inte ett ersättande. Huruvida Karlgren anser att obehörig vinst kan karaktäriseras som en regel om återställande är oklart, men tillämpningen av institutet obehörig vinst medför att den

Fall skulle dock kunna uppkomma där A:s vinst är större än B:s förlust. Karlgren hävdar att om A:s vinst är större än B:s förlust skall den obehöriga vinsten bestämmas genom en objektiv bedömning av förmögenhetsförskjutningens storlek. Att låta den obehöriga vinsten uppgå till B:s förlust medför att institutet obehörig vinst förlorar sin karaktär och snarare blir en skadeståndsrättslig regel. Att i preventivt syfte tvinga A betala tillbaka hela vinsten även om den övergår B:s förlust, avvisar Karlgren helt.<sup>11</sup> Antag exempelvis att A köpt en tavla för av misstag mottagna pengar och tavlan sedermera stiger i värde. Man skulle kunna lösa detta problem på det sättet att vinsten inte skall ersättas med mer än vad B:s skada uppgår till. Om det i skada därmed skulle ingå även indirekta skador kunde dock A:s vinst komma att bestämmas orimligt högt. Man kan ju inte bortse från att A eventuellt är en mycket god konstkännare som utnyttjat sitt kunnande vid tavelköpet och därvid gjort en mycket god affär. Är det rimligt att B i detta fall skulle kunna dra fördel av A:s kunskaper och få en större ersättning än vad som varit fallet om A inte utnyttjat sina kunskaper? Gör inte B då en obehörig vinst på A:s bekostnad? Problemet är inte lätt att lösa. Serlachius menar att vid ytterligare vinst genom eget rättsärende finns ingen återbäringsskyldighet.<sup>12</sup>

## 2.2 Definition av ”obehörig vinst”

Vad innebär då begreppet obehörig vinst? Hur bestämmer man den obehöriga vinstens storlek? Som jag konstaterade i förra avsnittet är institutet obehörig vinst att karaktärisera som en begränsningsregel, men hur ser denna begränsning ut i praktiken? Olika definitioner av obehörig vinst har utkristalliserats för att få ett så lämpligt resultat som möjligt. Det är, liksom i *condictio indebiti*-fallen som vi skall se, fråga om att göra en avvägning mellan två motstående intressen, A:s och B:s. När den vinnande, A, redan hunnit tillgodogöra sig eller på annat sätt förbruka det mottagna skulle det kunna finnas skäl för att begränsa vinstens omfattning. Denna, som vi skall se, för A milda tillämpning står också i samklang med att ansvaret anses vara strikt. Det krävs inte att A förfarit culpöst för att B skall ha rätt till ersättning enligt vinstregeln.<sup>13</sup> Om A till och med har handlat på ett hedervärdigt sätt vore det inte rimligt att A skulle behöva komma i exempelvis betalningssvårigheter när återbetalning skall ske. 9 kap. 7§ 1 st föräldrabalken skulle kunna illustrera en för A mycket fördelaktig utformning av vinstregeln.<sup>14</sup>

---

obehöriga vinsten skall gå åter, d.v.s. återställas, varför det torde vara lämpligast att karaktärisera institutet obehörig vinst som en regel om restitution.

<sup>11</sup> Karlgren, a.a. s. 41f.

<sup>12</sup> Serlachius, *Stadganden om oberättigadt riktande i finsk rätt*, s. 139.

<sup>13</sup> Se Karlgren, a.a. s. 33, jfr Hellner, *Om obehörig vinst*, s. 208.

<sup>14</sup> Karlgren anmärker dock att detta lagrum inte är representativt för vinstregeln i allmänhet, a.a. s. 35.

I tysk rätt torde som vinst endast räknas det som finns i behåll då krav på ersättning reses.<sup>15</sup> Fördelen med denna definition är att den vinnande inte blir ställd i ett sämre läge än vad som varit fallet om förmögenhetsförskjutningen inte ägt rum. I svensk rätt har detta tankesätt avvisats vid tillkomsten av 9 kap. 7§ föräldrabalken då det ansågs som för svårt att utreda förmögenhetstillskottets fortsatta tillvaro.<sup>16</sup>

Hur skall man förhålla sig till den situation att A konsumerat en del av medlen? Hellner menar att om A använder de mottagna pengarna till att köpa och dricka upp en flaska vin, har A gjort en besparing endast om A brukade dricka vin. Brukade inte A dricka vin, utan unnade sig A vinet för att A kände att A nu hade extra mycket pengar, skulle A inte druckit vinet och därmed inte gjort någon besparing, förutsatt att A vetat om att de extra pengarna inte tillkom A.<sup>17</sup> Ett liknande resonemang bör man kunna föra om A har unnat sig ett extra dyrt vin eftersom A har fått extra mycket pengar att röra sig med. Den springande punkten får anses vara att A på något sätt har anpassat sin livsstil med anledning av förmögenhetsförskjutningen och att i den utsträckning som livsstilen har förändrats på grund av förmögenhetsförskjutningen, skall en besparing inte anses ha skett. Onekligen, får man anta, är det dock ofta så att A, genom att utnyttja eller konsumera B:s medel, har gjort en besparing.

Karlgren menar att för svensk rätts del följande bör gälla: En obehörig vinst uppkommer endast om A gjort en besparing, men även konsumtion kan enligt det sagda innebära en besparing. En dylik regel kan ändå komma att slå onödigt hårt mot den vinnande enligt Karlgren. Om det mottagna har omsatts i egendom som visserligen finns i behåll, men som det skulle innebära en stor ekonomisk påfrestning för den vinnande att utge eller på annat sätt ersätta i pengar, bör undantag kunna medges. Frågan om i allmänhet även behållen vinst skall räknas som obehörig står dock öppen (för *condictio indebiti* gäller som sagt den tyska regeln, enligt Karlgren).<sup>18</sup> Håstad å sin sida anför att huvudregeln måste vara att en vinst som gjorts på annans bekostnad *inte* skall gå åter.<sup>19</sup>

## 2.3 Invändningar mot och försvar av vinstregeln

Institutet obehörig vinst är mycket omdebatterat i doktrinen. Hellner hävdar att institutet är obrukbart, i vart fall som *grund* för en rättsregel.<sup>20</sup> Karlgren däremot hävdar att institutet är användbart, men att det givetvis måste

---

<sup>15</sup> BGB 818§ 3st.

<sup>16</sup> Karlgren, a.a. s. 36 (Karlgren anför dock att regeln kommit till användning i *condictio indebiti*-fallen). Jfr prop. 1924 nr 53 s. 94.

<sup>17</sup> Hellner, a.a. s. 160.

<sup>18</sup> Karlgren, a.a. s. 38ff. Jfr. s. 44 om frågan om huruvida erhållen utbildning kan räknas som en vinst.

<sup>19</sup> Håstad, Tjänster utan uppdrag, s. 35f (jfr a.a. s. 104).

<sup>20</sup> Hellner, JT 1999/2000 s. 413.

användas och definieras beroende på vilken funktion det är avsett att fylla i olika sammanhang.<sup>21</sup>

I framförallt nordisk doktrin har vinstregeln kritiserats eftersom den anses vara en tautologi. Invändningen består främst i att regeln inte ger någon ledning i när en vinst anses vara obehörig eller sakna rättsgrund. Obehörigheten blir ett resultat av och inte en förutsättning för vinstregeln då domstolen beslutar att vinsten är obehörig och därmed skall ersättas.<sup>22</sup> Karlgren har varit kritisk till denna invändning och menar att det är inte vinstens obehörighet utan förmögenhetsförskjutningens obehörighet som man måste utgå från.<sup>23</sup>

Kritiken verkar bestå i att det är domstolen som bedömer huruvida vinsten är *obehörig* eller ej beroende på om domstolen anser ersättning skall utgå. Är det nödvändigt att vända på resonemanget på detta sätt? Såsom Karlgren också menade, bör väl vinstens obehörighet förstås som förmögenhetsförskjutningens obehörighet? Däremot har vinstregeln aldrig haft anspråk på att bestämma på vilken grund en obehörig vinst eller förmögenhetsförskjutning föreligger, utan endast bestämma vilka konsekvenserna blir av att en sådan förmögenhetsförskjutning föreligger.

Domstolen har därmed först att ta ställning till om en förmögenhetsförskjutning uppstått utan rättslig grund (exempelvis utan grund i avtalet), varvid domstolen måste undersöka varför förmögenhetsförskjutningen skett – exempelvis genom en betalning av misstag. Först måste således förutsättningarna för att det skall vara fråga om en obehörig vinst bedömas. Det bärande skälet till att återbetalning skall ske är att mottagaren inte vid betalningen hade rätt till beloppet och att därmed mottagaren har erhållit för mycket, en förmögenhetsförskjutning utan rättslig grund har skett. Här kan domstolen komma fram till, som vi skall se, att även om betalningen skett av misstag, återbetalning inte alls skall ske. Som jag konstaterat ovan är det ofta så att vinsten för A inte är lika stor som förlusten för B och vice versa. A:s vinst kan mycket väl vara 0 och detta kan bero på att det mottagna inte längre finns i behåll. (I *condictio indebiti*-fallen ställs förutom förbrukande också regelmässigt krav på mottagarens goda tro.)

Att någon ersättning inte skall betalas gör dock inte förmögenhetsförskjutningen behörig. Om enligt vinstregeln den obehöriga vinsten är 0 skall, trots att förmögenhetsförskjutningen initialt var obehörig, denna obehöriga förmögenhetsförskjutning inte korrigeras. I norsk doktrin talar man om korrektionshänsynen och det bör vara så att orsaken till att ett fel skall korrigeras är just att ett fel har begåtts. Om man kommer fram till att felet inte skall korrigeras kan man inte gärna påstå att felet därmed inte är ett fel. Felet existerar men man väljer att inte korrigera det. Den obehöriga förmögenhetsförskjutningen existerar men man väljer att inte rätta till felet. När det sägs att förmögenhetsförskjutningen saknar rättslig grund, skulle

---

<sup>21</sup> Se Karlgren, a.a. s. 41.

<sup>22</sup> Se Hellner, Om obehörig vinst s. 141 och Hult, *Condictio indebiti*, s. 245.

<sup>23</sup> Karlgren, a.a. s. 21.

man kunna säga att det med detta inte skall förstås att den felaktiga betalningen, som inte skall gå åter, i sig utgör den rättsliga grunden.

Korrektionshänsynen bör väl kunna ses som en grund för att exempelvis en misstagsbetalning skall gå åter – ett fel bör rättas till, en obehörig förmögenhetsförskjutning bör korrigeras. En annan sak är att en regel kan ha flera grunder, däribland en hänsyn till mottagarens trygghet. Även om fel bör korrigeras talar ibland omständigheterna för att hänsynen till mottagarens trygghet väger tyngre och en obehörig vinst därigenom inte skall anses ha uppkommit (exempelvis genom att det mottagna förbrukats i god tro).

Förmodligen är det just ordvalet ”obehörig vinst” som har ställt till med problem. ”En obehörig vinst”, eller snarare ”en obehörig förmögenhetsförskjutning”, som inte korrigeras av domstol kan ju just därför framstå som behörig. Vinsten kan inte både vara obehörig och behörig och därmed måste domstolens utslag få företräde och vinsten måste följaktligen ha varit behörig från början. Eventuellt finns det dock en oklarhet om vad egentligen institutet obehörig vinst innefattar. Är det inte fråga om två olika betydelser som man laborerar med? När institutet används som grund för en rättsregel avses en förmögenhetsförskjutning utan rättslig grund och när institutet används för att bestämma vinsten avses vinstregeln. Skulle vinstregeln i sig anses vara grunden för tillämpningen av rättsregler torde onekligen ett cirkelresonemang vara vid handen. Problemet för den som försvarar obehörig vinst som grund för en rättsregel är just att institutet obehörig vinst *är* vinstregeln. En annan terminologi skulle nog vara av godo då det gäller att beskriva grunden för exempelvis *condictio indebiti*, en terminologi som snarare tar sikte på den obehöriga förmögenhetsförskjutningen, och inte konsekvenserna av densamma.

# 3 Bakgrund och teorier om *condictio indebiti*

Teorierna om under vilka omständigheter en återkravs rätt skall medges har varit många. Rättsvetenskapens olika lösningar beror ofta på vilket syfte man anser principen om *condictio indebiti* fylla. Man har tvistat om huruvida återbetalning (eller skadestånd uppgående till det negativa kontraktsintresset) skall utgöra huvudregel eller inte, vilken omfattning återbetalningskravet skall ha, vilken roll det spelar om betalaren har förfarit oaktsamt eller inte etc. Jag skall i detta kapitel illustrera hur några rättsordningar har löst problemen och dessutom särskilt undersöka hur man inte bara i den svenska utan även danska, norska och finska doktrinen försökt lösa problematiken. Att särskild vikt läggs vid den nordiska doktrinen beror på den ”korsbefruktning” som skett mellan dessa länder på området.<sup>24</sup> Vissa upprepningar kan förekomma eftersom jag valt att redogöra för varje rättsordning, och i stor utsträckning för varje enskild rättsvetenskapsman, för sig. Ibland är lösningarna likartade i det stora hela, men skiljer sig åt på någon punkt. Jag har ansett det motiverat att ändå särskilja de olika åsikter och tillämpningar som förekommer eftersom principen om *condictio indebiti* är mångfasetterad och ofta föremål för vitt skilda intresseavvägningar vilket gör att lösningarna kan utformas på en rad olika sätt. Genom olika hänvisningar hoppas jag att läsaren får en klar bild av de skillnader och likheter som förekommer.

## 3.1 Vissa rättsordningar

### 3.1.1 Romersk rätt

Rättsinstitutet *condictio indebiti* härrör från den romerska rätten. Enligt romersk rätt förelåg en återkravs rätt då betalning erlagts för en skuld som gäldenären trodde sig ha, men i själva verket inte hade, under förutsättning att betalarens misstag var ursäktligt. I regel brukade rättsvillfarelse räknas som ursäktlig. Om det rådde ovisshet om skulden förelåg eller ej jämfördes denna ovisshet med misstag. Romersk rätt tog vidare ingen hänsyn till om huruvida mottagaren var i god tro eller ej, oavsett om det var betalaren själv som gett mottagaren fog för dennes goda tro. Vad däremot gäller *återkravets omfattning* begränsades den till mottagarens obehöriga vinst för det fall att mottagaren varit i god tro. Det som mottagaren konsumerat eller på annat sätt gjort sig av med under tiden han var i god tro behövde han därmed inte ersätta.<sup>25</sup>

---

<sup>24</sup> Jfr exempelvis Karlgren, SvJT 1940 s. 331 och SvJT 1951 s. 441.

<sup>25</sup> JR Alexandersons PM i NJA 1933 s 25.

### 3.1.2 Kontinentaleuropeisk rätt

De större civilrättsliga kodifikationerna på kontinenten har i stort anslutit sig till den romerska rätten, om än med vissa modifikationerna, ofta i skärpande riktning.

I fransk rätt har betalaren i princip rätt till återbäring. Code civil verkar inte ta någon hänsyn till om betalarens misstag var ursäktligt eller inte. Återkravet omfattar det mottagna beloppet i sin helhet, oavsett mottagarens goda tro eller ej. Om mottagaren var i ond tro om sin rätt till pengarna då dessa mottogs, skall han eller hon även betala ränta på det mottagna beloppet från betalningstidpunkten. Om å andra sidan någon av misstag har betalt annans skuld behöver mottagaren inte återbetala beloppet om han eller hon förstört sina fordringsbevis mot den verkliga gäldenären (personen som betalt av misstag får vända sig mot den verkliga gäldenären istället).<sup>26</sup>

Även i tysk rätt har möjligheterna till återbäring utvidgats i jämförelse med den romerska rätten. Återbäringsrätt föreligger enligt BGB även om betalarens misstag var ursäktligt (oavsett om misstaget beror på en rättsvillfarelse eller en faktisk villfarelse). Däremot är återkravet begränsat till den obehöriga vinsten vid tiden då återkravet görs gällande vid domstol. Härvid saknar det betydelse att betalningsmottagaren själv vållat minskningen av det återstående beloppet (exempelvis genom konsumtion). Liksom i den romerska rätten är han fullt återbetalningsskyldig för det han gör av med sedan han fått insikt om att betalningen skett av misstag.<sup>27</sup>

### 3.1.3 Engelsk rätt (common law)

I England torde en återbetalningsskyldighet föreligga om betalaren har gjort ett misstag som ledde till att betalaren ansåg att han eller hon var skyldig att betala.<sup>28</sup> Någon hänsyn tas således inte till om mottagaren var i god tro eller ej. Förut gjordes skillnad mellan rättsvillfarelse och misstag avseende faktiska omständigheter. En rätt till restitution förelåg inte om misstaget berodde på rättsvillfarelse. Detta ändrades dock för Englands del genom avgörandet *Kleinwort Ltd v Lincoln Council*, där House of Lords bryter med den månghundraåriga principen om *ignorantia juris non excusat*.<sup>29</sup> En liknande utveckling har skett i andra common law-länder. Bevisbördan för att misstag föreligger, ligger dock på betalaren.<sup>30</sup>

---

<sup>26</sup> Code Civil, art. 1235 och art. 1375-1381. Se Cour de cassation, Chambre civile 1, 1998-01-20, Bulletin 1998 I N° 18 p. 11 (rejet).

<sup>27</sup> BGB art. 812-814 och art. 818-819.

<sup>28</sup> Se Birks, *An introduction to the law of restitution*, s. 149ff och där citerade rättsfall.

<sup>29</sup> *Kleinwort Ltd v Lincoln Council* [1998] 4 All ER.

<sup>30</sup> Se Lord Goff, s. 531f (*Kleinwort Ltd v Lincoln Council* [1998] 4 All ER).



När det gäller återkravets omfattning torde återkravet böra uppgå till den obehöriga vinsten.<sup>31</sup> Den obehöriga vinsten begränsas dock i mindre utsträckning än i den kontinentaleuropeiska rätten.<sup>32</sup>

### 3.1.4 Dansk, norsk och finsk rätt

I våra nordiska grannländer saknas det, liksom i Sverige, lagregler som beskriver när återbetalningskravet skall medges eller hur omfattande återkravsrätten är vad gäller *condictio indebiti* i allmänhet.<sup>33</sup> Frågan har därmed fått lösas i praxis. Rättspraxisen på området har blivit tämligen brokig. De flesta fall har fått lösas efter sina speciella omständigheter, och även om ett visst mönster gör sig gällande är det svårt att koncist sammanfatta gällande rätt i respektive land.

#### 3.1.4.1 Dansk rätt

I dansk rätt torde enbart mottagarens onda eller goda tro vid betalningstidpunkten ha avgörande betydelse för om återbetalning skall medges eller ej. En annan sak är att betalarens culpa kan få indirekt betydelse genom att denna kan påverka kraven på mottagarens goda tro.<sup>34</sup> Något ytterligare krav att mottagaren skall ha inrättat sig efter misstagsbetalningen torde inte ställas för att en godtroende mottagare skall få behålla det erhållna.<sup>35</sup> Vad gäller återbetalningskravets omfattning torde det i dansk rätt vara fråga om ett vindikationskrav utan någon hänsyn tagen till obehörig vinst, d.v.s. allt eller inget.<sup>36</sup>

#### 3.1.4.2 Norsk rätt

I norsk rätt gör domstolarna ofta en helhetsbedömning i det enskilda fallet. I ett berömt rättsfall, Rt 1985.290, uttalar Højesteret att ”det er et grunnleggende trekk i læren om *condictio indebiti* att hvert tilfelle skall vurderes konkret og under hensyn til rimelighet”.<sup>37</sup> Sammanfattningsvis torde domstolarna göra en bedömning av båda parter goda eller onda tro. När det gäller återbetalningskravets omfattning torde inga hinder föreligga för att domstolarna skall kunna begränsa omfattningen till den obehöriga vinsten.<sup>38</sup> Om lång tid förflutit torde dock betalaren ha att visa att

---

<sup>31</sup> Se Birks, a.a. s. 167.

<sup>32</sup> Se Hellner, Om obehörig vinst, s. 99ff.

<sup>33</sup> Se exempelvis för norsk rätts del Krüger, Pengekrav, s. 310 och för dansk rätts del Ravnkilde, Betalingskorrektioner, s. 22f.

<sup>34</sup> Ravnkilde, a.a. s. 93.

<sup>35</sup> Se Ravnkilde, a.a. s. 94f och där refererade rättsfall.

<sup>36</sup> Se Ravnkilde, a.a. s. 22 och 65.

<sup>37</sup> Se också Rt 1927.237.

<sup>38</sup> Viss kritik mot att bestämma omfattningen av återkravet utifrån obehörig vinst föreligger dock, se Krüger, Pengekrav, s. 318f.

mottagaren har gjort en obehörig vinst.<sup>39</sup> Återbetalningskravet preskriberas efter tre år enligt den norska foreldelsesloven (preskriptionslagen).<sup>40</sup>

### 3.1.4.3 Finsk rätt

Finsk rätt skiljer sig märkbart från de övriga nordiska rättssystemen vad gäller principen om *condictio indebiti*. Domstolarna i Finland tar en mycket större hänsyn till institutet obehörig vinst.<sup>41</sup> Förmodligen beror detta på det starka inflytande justitierådet Hakulinen har haft i finsk doktrin. Hakulinen anslöt sig i stort till den tyska och romerska rätten när det gäller obehörig vinst.<sup>42</sup> *Condictio indebiti* anses utgöra ett typexempel på tillämpning av institutet obehörig vinst. I HD 1939 I 29 var finska högsta domstolen, sett ur ett svenskt perspektiv, hård mot mottagaren. Fallet gällde en överstelöjtnant som sårats och sedermera uppburit livränta. Det visade sig senare att för mycket livräntor betalats ut och Olycksfallsbyrån krävde pengarna åter. Då överstelöjtnanten utan rättslig grund uppburit livräntorna och överstelöjtnanten ”inte ens påstått att dessa medel gått förlorade utan hans förvällande, utan tvärtom medgivit att de blivit använda till hans och hans familjs nytta och underhåll” (pengarna hade alltså förbrukats), fann domstolen att överstelöjtnanten skulle betala tillbaka beloppet i sin helhet. Däremot har betalaren bevisbördan för att han eller hon misstagit sig om sin skyldighet att betala ut pengarna (se HD 1929 I 37). Någon självständig roll spelar inte mottagarens ev. goda tro då han eller hon mottar betalningen.<sup>43</sup>

Då det gäller återbetalningskravets omfattning har det dock skett en förändring sedan 1939 års fall. Även om återbetalningsskyldigheten i regel är strikt, har man i finsk doktrin och praxis anslutit sig till en metod som egentligen är den romerskrättsliga vinstregeln främmande. En skälighetsbedömning, helhetsvärdering, förordas istället. Jämkningsmöjligheter skall finnas.<sup>44</sup> I HD 1983:174 ansåg Finlands högsta domstol att det var skäligt att mottagaren endast återbar *en del* av den obehöriga vinsten. Det är alltså inte nödvändigtvis hela den obehöriga vinsten som skall återbäras utan ytterligare begränsningar av återbetalningsskyldighetens omfattning kan göras.<sup>45</sup> Vid skälighetsbedömningen kan man ta hänsyn till bl. a. mottagarens kvalificerade goda tro, parternas ekonomiska och sociala förhållanden, på vilket sätt det mottagna har använts, hur lång tid som förflutit sedan pengarna mottogs etc.<sup>46</sup> Medan norsk rätt innebär att en rimlighetsbedömning skall ske för *om* återbetalning skall äga rum, innebär finsk rätt att en skälighetsbedömning skall ske av *hur mycket* som skall återbetalas.

<sup>39</sup> Se Rt 1934.33. Jfr Krüger, a.a. s. 318f.

<sup>40</sup> Krüger, a.a. s. 319.

<sup>41</sup> Roos, För mycket obehörig vinst?, s. 75.

<sup>42</sup> Roos, a.a. s. 77. Se också Westerlund, Om *condictio indebiti* i förvaltningsförhållanden, s. 221.

<sup>43</sup> Jfr Roos, a.a. s. 80 och s. 82.

<sup>44</sup> Roos, a.a. s. 81.

<sup>45</sup> Jfr Wilhelmsson, Social civilrätt, s. 114ff.

<sup>46</sup> Roos, a.a. s. 82.

## 3.2 Principles of European Contract Law och Principles of European Unjustified Enrichment Law

Inom den Europeiska unionen pågår ett intensivt harmoniseringsprojekt. 1980 påbörjade på eget initiativ en europeisk kommission för europeisk avtalsrätt, Landokommissionen, sitt arbete med att utkristallisera gemensamma avtalsrättsliga principer (Principles of European Contract Law, PECL).<sup>47</sup> Landokommissionen slutförde sitt arbete 2003. 1999 startades The Study Group of a European Civil Code som bland annat utforskar ämnet obehörig vinst.<sup>48</sup> 2003 lade EU-kommissionen fram en handlingsplan för den europeiska avtalsrätten.<sup>49</sup> Målet är måhända en europeisk civilrättskod, men än så länge är tanken endast att de gemensamma avtalsrättsliga reglerna i stort sett skall vara frivilliga.<sup>50</sup>

När det gäller *condictio indebiti* är det i nuläget oklart var detta institut skall höra hemma i en eventuell framtida europeisk civilrättskod. Universitetet i Osnabrück har fått särskilt ansvar inom The Study Group of a European Civil Code för att bl. a. utreda *condictio indebiti*.<sup>51</sup> Frågan verkar inte ännu ha klarlagts. Inom de europeiska rättssystemen brukar institutet ofta hänföras till obehörig vinst,<sup>52</sup> men detta är nog en känslig fråga för svensk rätts del.<sup>53</sup>

Principles of European Contract Law innehåller bland annat ett kapitel om avtals giltighet och däri ingår vissa artiklar om misstag som grund för avtals ogiltighet.<sup>54</sup> Enligt art. 4:117 skall påföljden för att ett sådant avtal blir ogiltigt vara en skadeståndsrättslig ersättning uppgående till det negativa kontraktsintresset. För att tillämpa dessa principer på *condictio indebiti* måste man anta att det i samband med misstagsbetalningen uppkommer ett avtal som sedermera blir ogiltigt, eller att åtminstone ett avtal blir partiellt ogiltigt. Detta är nog en fråga som är kontroversiell i andra europeiska rättssystem, men för svensk rätts del är tanken nog inte främmande – förutsättningsläran har ibland ansetts ligga till grund för principen om *condictio indebiti*.<sup>55</sup>

---

<sup>47</sup> Se Lando, Contract Law in the EU, The Commission Action Plan and the Principles of European Contract Law, s. 1.

<sup>48</sup> Lando, a.a. s. 4.

<sup>49</sup> En mer samordnad europeisk avtalsrätt – en handlingsplan, KOM (2003) 68 slutlig.

<sup>50</sup> Lando, a.a. s. 10.

<sup>51</sup> Herre, SvJT 2000 s 312.

<sup>52</sup> Von Bar och Drobnig, Study on Property Law and non-contractual Liability Law as they relate to Contract Law, s. 51. Jfr. Förslaget till Europaparlamentets och rådets förordning om tillämplig lag för utomobligatoriska förpliktelser (Rom II), KOM (2003) 427 slutlig, s. 21.

<sup>53</sup> Se Hellner, JT 1999/2000 s. 413 (jfr kap. 2.3).

<sup>54</sup> Lando m.fl., Principles of European Contract Law, Parts I and II. Se art. 4:103 och 4:106.

<sup>55</sup> Se exempelvis Ussing, Karlgren och Hult i kap. 3.3 nedan.

The Study Group of a European Civil Code har ställt samman ett förslag till europeiska principer för obehörig vinst.<sup>56</sup> Förslaget stadgar en definition av obehörig vinst. Skulle *condictio indebiti* hänföras till dessa principer kan eventuellt svensk praxis få ändra inriktning. Som jag kommer visa har svenska domstolar inte närmare övervägt att begränsa ett återkravs omfattning utan har istället valt att antingen medge återbetalning i sin helhet eller också helt avskära betalaren från återbäring (liknande i dansk rätt, se kap. 3.1.4.1). De svenska domstolarna har, som vi skall se, inte prövat om huruvida mottagaren exempelvis gjort någon besparing som skall ersättas eller om huruvida mottagaren endast till viss del har kvar det mottagna.<sup>57</sup>

Tanken att homogenisera den europeiska civilrätten är mycket spännande och på sikt kanske också nödvändig. Principen om *condictio indebiti* representerar dock på många sätt kärnan i ett rättssystem obligationsrätt. Här möts viljeprincipen och tillitsprincipen och frågor om obehörig vinst aktualiseras. Att hitta gemensamma europeiska principer för *condictio indebiti* kan inte vara en enkel uppgift och frågan är om inte principen om *condictio indebiti* får vara den fråga som löses bland de sista, då en gemensam obligationsrätt utkristalliserats. Inte förrän man vet hur det övriga obligationsrättsliga systemet ser ut, kan man definiera en gemensam princip om *condictio indebiti* som står i samklang med de övriga reglerna. I nuläget står det dock klart att de europeiska nationella rättsordningarnas syn på problematiken märkbart skiljer sig åt.

### 3.3 Nordisk doktrin

I svensk rätt är principen om *condictio indebiti* inte lagreglerad varför det är i domstolarna som principen har fått sin närmare innebörd fastställd. Vid bedömningen har domstolarna tagit stort intryck av doktrinen på området och även hämtat inspiration från den juridiska doktrinen i de andra nordiska länderna. Jag ämnar därför i detta avsnitt kort beskriva de olika betraktelsesätt som utkristalliserat sig i den nordiska doktrinen..

#### 3.3.1 Danmark

Än idag hänvisar HD till JR Alexandersons PM i NJA 1933 s 25, där justitierådet i sin tur till stor del ansluter sig till den danske rättsvetenskapsmannen Ussings ståndpunkt. I svensk rättspraxis anar man ett stort inflytande från Ussing, men man har även anledning att fråga sig om inte också några av Lassens idéer har fått fotfäste i svensk rätt.<sup>58</sup>

---

<sup>56</sup> Se Principles of European Unjustified Enrichment Law.

<sup>57</sup> Jfr Principles of European Unjustified Enrichment Law, art. 5:101 (begränsning till det som förbrukats).

<sup>58</sup> Se kap. 3.3.3.1, not 78.

I dansk doktrin var vid slutet av 1800-talet Ørsted den tongivande på området. Ørsted hävdade, i motsats till den romerskinfluerade kontinentala rätten, att en rätt till återkrav endast fanns i undantagsfall, framförallt då mottagaren förorsakat misstaget eller annars inte kunde vara ovetande om misstaget. Som skäl till denna för betalningsmottagaren gynnsamma inställning angav Ørsted att annars obilliga resultat skulle uppnås och dessutom medföra ”forstyrrende Usikkerhed i det borgerlige Liv”. Med det sista bör ha avsetts en hänsyn tagen till tryggheten i omsättningen. Man måste kunna lita på att en betalning är slutgiltig, annars uppstår en osäkerhet som kan störa en ekonomiska samfärdseln.<sup>59</sup>

En reaktion kom med Julius Lassen som hävdade den subjektiva förutsättningsläran. Lassen menade att normalt är saken så att den som mottar en betalning, varmed avses en uppfyllelse av en förpliktelse, inser eller bör inse att betalningen har detta syfte och att betalaren alltså betalar under förutsättning att han är skyldig att betala. Motparten måste inse att betalaren lägger stor vikt vid denna förutsättning. Mottagaren måste förstå att betalning erlagges endast för att betalaren anser sig vara skyldig därtill och att om fråga skulle uppkomma därom betalaren skulle ha gjort ett förbehåll härom. Därmed drar Lassen slutsatsen utifrån reglerna om oriktiga förutsättningar att huvudregeln innebär att betalaren har en återkravs rätt om han betalt därför att han trodde sig ha en skuld som han egentligen inte hade.

Ussing reagerar jämte andra på denna subjektiva lära och menar att de subjektiva teorierna inte kan användas i *condictio indebiti*-fall. Ussing menar att betalarens förutsättning för uppfyllelse, d.v.s. att betalaren är skyldig att betala, inte behöver vara relevant som huvudregel. Enligt en objektiv förutsättningsteori, menar Ussing, blir frågan om huruvida förutsättningen är relevant eller ej en rättsfråga bland många andra. Ussing uttrycker sympati för Ørsteds inställning att eftersom de flesta betalningar inte beror på villfarelse inrättar sig mottagaren i tillit till att betalningen är korrekt och bindande. Ussing menar därför att det bästa är om parternas relation blir slutgiltigt avgjort i och med betalningen. Annars, tillägger Ussing, är det ju inte odelat positivt att motta en betalning om det fanns en viss risk att det mottagna inte skulle få behållas. Lassen erkände visserligen problemet, men ville istället lösa det med en kort preskriptionstid.<sup>60</sup> Ussing ställer sig negativ till denna lösning, framförallt på den grunden att en preskriptionsregel inte kan ta tillräcklig hänsyn till de särskilda omständigheter som kan föreligga i det enskilda fallet.<sup>61</sup> Ussing uttrycker alltså en viss sympati för att återbetalning inte skall ske som huvudregel, även om han undviker att klart utsäga detta.

Ussing menar att reglerna om *condictio indebiti* måste få en utformning så att inte för stor otrygghet skapas och så att de ”genomsnittligt” ger de bästa

---

<sup>59</sup> Se Ussing, *Enkelte kontrakter*, s. 405.

<sup>60</sup> Se Lassen, *Lærebog i obligationsrettens specielle del*, s. 495ff.

<sup>61</sup> Ussing, a.a. s. 406f. Hult ansluter sig möjligen till Lassens uppfattning i frågan, se nedan. Jfr också Alexanderson nedan.

resultaten. Vad det bästa resultatet är framgår dock inte klart, men Ussing ger en icke uttömmande exemplifiering av vilka omständigheter som anses tala för eller emot en återkravs rätt.<sup>62</sup>

Återkrav kan medges när

- uteslutande mottagaren har tillgång till de fakta varpå skulden grundar sig,
- mottagaren måste förstå att betalaren inte har kontrollerat kravets riktighet eller
- det är rimligt att risken läggs på mottagaren (ex. mottagaren har haft bristande behörighet för att ta emot betalning för tredje mans räkning).

Återkrav bör inte medges när

- mottagaren på grund av vissa omständigheter måste antagit att det inte var en bestämmande förutsättning för betalaren, att han var rättsligen förpliktad att betala (d.v.s. då betalaren gett mottagaren fog för uppfattningen att pengarna inte erlades därför att betalaren ansåg sig stå i skuld till mottagare, t. ex. en betalning som uppfattas som en gåva av en släkting) eller att mottagaren på grund av betalarens förhållanden med fog antar att denne måste inse att han inte är förpliktad att betala (betalarens förutsättning, att det förelåg en skuld, var okänd för mottagaren),
- betalaren ger mottagaren befogad anledning att anta att han har rätt till det erlagda (exempelvis då ett lönekontor betalar ut lön efter en komplicerad beräkningsgrund som löntagaren inte har tillgång till),
- betalaren har en annan skuld till mottagaren och mottagaren tror att betalningen avser denna skuld,
- det föreligger en rättsvillfarelse och det inte kan anses ligga mottagaren till last att ett misstag om gällande rätt förelåg. Mottagaren får således inte ha varit medveten om felet. Ett ursäktligt misstag bör dock exempelvis föreligga om den förhärskande rättsuppfattningen är att betalning skall erläggas och det sedermera visar sig att denna rättsuppfattning var felaktig. Ett fall om rättsvillfarelse hos en myndighet som mottagare i Danmark kritiserades hårt av Lassen, som menade att en återbäringsrätt alltid skulle medges vid rättsvillfarelse. Myndigheten ansågs inte kunna läggas något till last för att dess uppfattning om gällande rätt var felaktig.<sup>63</sup>
- betalarens villfarelse inte var ursäktlig, såvida inte mottagaren ser felet eller begår ett ännu större misstag. Det är alltså fråga om en avvägning av culpan på ömse sidor. Om mottagaren begår ett mindre misstag än betalaren får betalaren stå sitt kast. Ussing exemplifierar inte närmare vad han avser, men man kan tänka sig att avvägningen

---

<sup>62</sup> Ussing, a.a. s. 408ff.

<sup>63</sup> U 1899.887.

skulle kunna aktualiseras i exempelvis den situationen att betalaren tror sig vara skyldig 1000 kr därför att betalaren läst ett kontrakt slarvigt. Mottagaren å sin sida borde kanske också sätta sig in i kontraktet och kontrollera att betalningen var korrekt. Har mottagaren sänt en räkning kanske räkningen fått betalaren att förlita sig på det krävda beloppets storlek. Har däremot betalaren erlagt det denne ansåg sig vara skyldig utan anmodan därom skulle man kunna hävda att betalaren borde förvissat sig om betalningens storlek innan betalningen skedde, ett slags omsorgsplikt vilket eventuellt kan göra mottagarens fel mindre än betalarens.

- skuldens omfattning är skönsmässigt bestämd (ex. ”passande vederlag”) – mottagaren kan ju inte ha en rimlig möjlighet att avgöra om huruvida en betalning är korrekt till storleken eller inte,
- det gäller periodiska betalningar, särskilt när mottagaren kunde sagt upp avtalet tidigare om han varit medveten om felaktigheten,
- det föreligger en ”obligatio naturalis” (Ussing exemplifierar med att en preskriberad fordran är betald),
- den betalande förhåller sig passiv, framförallt efter det att han har eller borde ha upptäckt felet.<sup>64</sup>

Sammanfattningsvis kan man uttrycka Ussings lära som att en avvägning av respektive parts culpa skall göras. Möjligtvis kan den stora övervikten av omständigheter som talar mot återbetalning tolkas som att det finns en huvudregel för att återbetalning inte skall ske, men detta är som sagt ingenting som Ussing klart utsäger. Även om mottagaren borde insett att betalningen var felaktig kan mottagaren få behålla pengarna om betalaren gjort ett större misstag. Eventuellt skulle man inte uttrycka det på detta sätt – om betalaren gjort ett större misstag kanske mottagaren inte *bort inse* att betalningen var felaktig. Ussing säger dock inte heller rent ut att mottagaren måste vara i god tro för att betalningen inte skall gå åter. I avvägningen tas hänsyn till respektive parts tillgängliga information och hur respektive part förhållit sig mot motparten. Tillitsprincipen kompletteras sedan med vissa särskilda hänsyn – ex. vilken typ av betalning det rör (periodisk betalning, skönsmässigt bestämd etc.).

Vad gäller återkravets omfattning tar Ussing avstånd från den i romersk rätt fastställda regeln att återkravet begränsas till den obehöriga vinst som finns kvar då mottagaren får insikt om misstaget. Ussing hävdar att när det gäller betalning i pengar skall kravet vara oberoende av ”Pengenens og Berigelsens senere Skæbne”. Pengarna skall alltså enligt Ussing återkrävas i sin helhet, oavsett om de förbrukats eller på annat sätt försvunnit ur betalningsmottagarens ägo.<sup>65</sup> Om pengarna omvandlats till exempelvis en

---

<sup>64</sup> Den sista punkten är kursiv i Ussings manuskript – Ussing verkar lägga mindre vikt vid den. Betalarens passivitet har som vi skall se dock stor betydelse i svensk rätt. Vidare anger Ussing att en fordran som betalas i för tid av misstag förmodligen kan krävas åter enligt dansk rätt. Ussing ansluter sig till denna ordning och menar att motsatsen skulle leda till en alltför grov regel. Vissa andra danska författare hävdade dock, enligt Ussing, att en återkravs rätt, i likhet med tysk rätt, inte skulle föreligga i dessa fall, Ussing a.a. s. 412.

<sup>65</sup> Ussing, a.a. s. 412. Jfr dock Alexanderson nedan.

tavla, som mottagaren på grund av sin okunskap om konst, köpt till ett alldeles för högt pris, måste mottagaren ändå ersätta de erhållna pengarna i sin helhet. Mottagaren kommer därmed att hamna i en sämre situation än mottagaren hade befunnit sig i om det erhållna inte hade mottagits.

### 3.3.2 Norge

Från norsk rätt har vi främst via en recension av Karlgren i SvJT i början av 1940-talet inlemmat några av den norske rättsvetenskapsmannen Carl Jacob Arnholms idéer.<sup>66</sup> Arnholm anser att betalningens funktion som definitiv uppgörelse är central i läran om *condictio indebiti*. Han talar om betalningen som en kris där betalaren skall tvingas att fatta ett beslut – antingen att inte betala eller att göra förbehåll om ett eventuellt återkrav.<sup>67</sup> För att principen om *condictio indebiti* skall aktualiseras skall det bl. a. krävas att betalaren är i villfarelse, även om Arnholm anför vissa undantag (exempelvis att betalaren tvingas betala ett för högt pris för en tågbiljett för att inte missa tåget eller att betalaren tvekar om sin möjlighet att få rätt i domstol). Vidare måste mottagaren vara i god tro om sin rätt till det erhållna.<sup>68</sup> Detta gör att exempelvis ocker och utpressning direkt faller utanför om mottagaren är den som utsätter betalaren för tvånget. En intressant fråga är dock om huruvida en godtroende mottagare får behålla pengarna då tredje man utsatt betalaren för tvånget. Enligt 28-31 och 33 §§ avtalslagen förutsätts ju att mottagaren åtminstone borde insett det otillbörliga för att ett avtal på dessa grunder skall bli ogiltigt. Arnholm tar inte upp saken särskilt, men borde man inte här kunna argumentera för att avtalslagens regler skall vara till ledning? En annan ordning skulle ju göra att det som blivit betalt p.g.a. ett under tvång ingånget avtal med en godtroende avtalspart kan gå åter enligt principen om *condictio indebiti* samtidigt som avtalet i sig skulle vara giltigt (om betalaren däremot samtidigt med betalningen framför en protest, vilket kanske i och för sig inte är troligt under omständigheterna, kan mottagaren försättas i ond tro om sin rätt till det mottagna). Här måste nog principen om *condictio indebiti* bringas i samklang med avtalslagens regler. Särskild vikt får läggas vid att utröna om mottagaren verkligen är i god tro i dessa fall – borde inte mottagaren ha misstänkt att motparten inte ville ingå eller inte uppnådde någon fördel genom att ingå avtalet? Om någon, utan någon närmre vetskap om det tvång betalaren är utsatt för, mottar pengar på grund av exempelvis utpressning – bör inte mottagaren fråga sig varför pengarna utbetalats? Bör inte mottagaren förstå att det utbetalda varken är en gåva eller en betalning av en skuld? Skulle mottagaren ändock befinnas vara i god tro bör väl betalaren kunna vända sig mot den som utsatt honom eller henne för tvånget.

Enligt Arnholm måste betalaren dessutom göra sitt krav gällande inom rimlig tid, innan mottagaren har inrättat sig efter betalningen.<sup>69</sup> Arnholm

---

<sup>66</sup> Karlgren, SvJT 1940 s 331.

<sup>67</sup> Arnholm, *Streiftog i obligasjonsretten*, s. 168ff och 196ff.

<sup>68</sup> Arnholm, a.a. s. 181ff.

<sup>69</sup> Arnholm, a.a. s. 207f.



intar möjligtvis en något annorlunda inställning än Ussing vad gäller betalningar före förfallotidpunkten och menar att mottagaren nog kan förvänta sig att betalaren betalat med full vetskap om att förfallodagen inte ännu infallit.<sup>70</sup> När det gäller rättsvillfarelse, särskilt då myndigheterna är mottagare, verkar Arnholm också ha en annorlunda uppfattning än Ussing – man borde kunna lita på de offentliga myndigheterna och det bör därmed vara svårare för dessa att hävda god tro såsom mottagare.<sup>71</sup>

Arnholm menar att i de fall då mottagaren tagit emot pengarna i god tro och inte kan klandras för misstaget, omfattningen av återkravet skall uppgå till den obehöriga vinsten. Även om betalaren inte kan klandras är det ändå denne som gjort den felaktiga utbetalningen och står därmed närmast att bära risken för att det utbetalade inte finns i behåll.<sup>72</sup>

### 3.3.3 Sverige och Finland

I Sverige och Finland har problematiken behandlats under loppet av flera århundraden. Den förste att ta upp frågan var Loccenius i mitten av 1600-talet.<sup>73</sup> Han klassificerade *condictio indebiti* som ett kvasikontrakt och menade att misstagsbetalningen skall gå åter. Ett århundrade senare hävdade Nehrman med stöd i naturrätten att den som haft nytta av misstagsbetalningen skall ersätta det förlorade, eller med andra ord: ”ingen bör rikta [d.v.s. berika, min anm.] sig av en annans skada”. Efter tillkomsten av 1734 års lag ansåg sig Nehrman ha fått stöd för den principiella ståndpunkten att betalningen saknade giltig rättsgrund och borde *därför* återgå.<sup>74</sup>

Under slutet av 1800-talet uttryckte Wrede stöd för en allmän princip om *condictio indebiti* på grunden att ”oberättigat förvärv på en annans bekostnad måste till den lidande återställas” utifrån konstruktionsjurisprudensens metod.<sup>75</sup> Nordling ansåg att återkravs rätt bör föreligga endast vid ond tro hos betalningsmottagaren (om betalningsmottagaren insett eller bort inse betalarens misstag).<sup>76</sup> I början av 1900-talet presenterade Serlachius sin uppsats ”Stadganden om oberättigat riktande i finsk rätt”. Serlachius tog avstånd från billigheten som grund för att försöka utjämna en förmögenhetsförskjutning. Istället menade Serlachius, som var företrädare för viljeteorin, att återkravs rätten var en följd av betalningens ogiltighet (saknade giltig rättsgrund, *causa*) och inte en

---

<sup>70</sup> Arnholm, a.a. s. 179.

<sup>71</sup> Arnholm, a.a. s. 183f.

<sup>72</sup> Arnholm, a.a. s. 210ff.

<sup>73</sup> Hult, a.a., s. 237.

<sup>74</sup> UB 4:8 löd ursprungligen ””Missräkning är ingen betalning. Evar den finnes, bör den först rättas, och betalning sedan därefter ske”. En missräkning saknade med anledning av detta stadgande enligt Nehrman giltig rättsgrund som betalning. Se Hult, a.a. s. 236f. Jfr. kap 2.3 om invändningar och försvar av institutet obehörig vinst.

<sup>75</sup> Hult, a.a. s. 240f.

<sup>76</sup> Hult, a.a. s. 244.

obehörig vinst. Därmed skall allt som betalats av misstag återbäras, oavsett om allt finns i behåll eller inte.<sup>77</sup>

### 3.3.3.1 Nils Alexanderson

Inför avgörandet av NJA 1933 s 25 författade JR Nils Alexanderson ett PM i ämnet *condictio indebiti*. Alexanderson menar att misstaget får bedömas utifrån vad ”billigheten kräver”. Det rör sig om två motstående intressen – å ena sidan har en förmögenhetsförskjutning utan rättslig grund skett, å andra sidan är en betalnings rättsliga funktion att innefatta en slutgiltig uppgörelse mellan parterna. Alexanderson påpekar att det är viktigt för ”den allmänna tryggheten i handel och vandel” att mottagaren kan förlita sig på detta. Alexanderson menar att frågan om en återkravs rätt föreligger inte kan lösas från fall till fall utan vissa objektiva normer bör fastställas för bedömningen, utan att för den sakens skull endast tillerkänna vissa omständigheter rättslig verkan.

I det hela anslöt sig Alexanderson till Ussings uppfattning, förutom på punkten om återkravs rätts omfattning. Här ansåg Alexanderson att billighetshänsyn talade för en annan ordning. Enligt Alexanderson bör en större hänsyn tas till betalningsmottagaren genom att hänsyn också tas till om återkravet ”sker ganska strax eller först efter längre tid”.<sup>78</sup> Huruvida Alexanderson menade att återkravet skulle begränsas till den obehöriga vinsten är inte helt klart. Alexanderson ville i vart fall inte rakt av tillämpa den ”romanistiska principen”.<sup>79</sup> I NJA 1933 s 25, inför vars avgörande Alexandersons PM blev författat, uppställde HD som krav för att återbetalning inte skulle ske att mottagaren ”uppburit och jämväl förbrukat” de mottagna medlen. Saken kom dock inte att ställas på sin spets eftersom HD antog att alla medlen förbrukats och därvid HD inte besvarade frågan om huruvida återkravs rätt för den obehöriga vinsten hade förelegat om endast en del av det mottagna förbrukats. Jag kommer att återkomma till fallet nedan i min analys av svensk rättspraxis.

### 3.3.3.2 Philips Hult

Philips Hult författade 1947 en berömd uppsats om *Condictio indebiti* i Festskrift till Vilhelm Lundstedt. Uppsatsen återfinns också i den senare utgivna samlingen ”Juridisk debatt” med uppsatser författade av Philips Hult.

Enligt Hult bör man vid bedömandet av frågor om återkrav ta hänsyn till om betalaren eller betalningsmottagaren har någon skuld i att den felaktiga betalningen kommit att erläggas. En avvägning kan göras mellan betalarens och mottagarens culpa (jfr Ussing ovan). Culpan kan bestå både i att personen haft bättre möjligheter att sätta sig in i de förhållanden som

---

<sup>77</sup> Serlachius, Stadganden om oberättigadt riktande i finsk rätt, TfR 1903, s. 165ff.

<sup>78</sup> Jfr Lassen ovan, som ansåg att en kortare preskriptionstid skulle gälla i *condictio indebiti*-fall, kap. 3.3.1. Jfr också Hult, kap. 3.3.3.2.

<sup>79</sup> JR Alexandersons PM i NJA 1933 s 25.

föranledde misstaget, att personen försummat vidta åtgärder för att hålla reda på sina förpliktelser, att personen inte fattat misstanke om uppenbart felaktigt krav etc.<sup>80</sup> Hult vill dock ställa större aktsamhetskrav på offentliga myndigheter och i näringsidkarförhållanden.<sup>81</sup>

Hult kritiserar Lassens subjektiva förutsättningslära där i slutändan parternas hypotetiska vilja kan komma att fälla utslaget. Hult ansluter sig till den danske juristen Sindballe som hävdar att då betalning, till skillnad från de flesta andra rättshandlingar, inte är frivillig något utrymme för avtalsförhandlingar och därmed individuella förutsättningar saknas.<sup>82</sup>

Hult menar att de typförutsättningar som skall kopplas till betalningen skall bli ”ur det ekonomiska livets synpunkt rationella”. Hult utvecklar härvid Ørstedes resonemang: ”Den tilsyneladende Billighed, som kunde synes at tale for en obetinget Tilbagegivelse af slige Betalinger, kunde og i Virkeligheden føre til de største och meest ødelæggende Ubilligheder, ja, der vilde opstaae en Rettighedernes rolige Nydelse aldeles forstyrrende Usikkerhed i det borgerlige Liv, saafremt en ubetinget Tilbagesøgning blev hjemlet”.

Framförallt det sista framhålls som en viktig synpunkt (då mottagaren inrättat sin ekonomi på den förutsättningen att det mottagna blir dennes egendom). Visserligen, menar Hult, förekommer misstagsbetalningar inte i den omfattningen att en strikt återkravs rätt skulle ha någon större inverkan på rättslivet. Däremot hänvisar Hult till billighetshänsyn – den godtroende mottagaren förlitar sig på betalningen och då de flesta genast förbrukar vad de erhållit då de inte har någon större förmögenhet, kommer ett återkrav efter en längre tid att slå hårt – istället för att vara skuldfri får mottagaren en återbetalningsskuld.<sup>83</sup>

Härmed drar Hult slutsatsen att hänsynen till den allmänna säkerhetens och omsättningens intresse av att betalningen står fast, är endast påkallad när mottagaren har inrättat sig efter betalningen. Om mottagaren inte har inrättat sig finns enligt Hult ingen anledning att låta misstagsbetalningen bestå.<sup>84</sup> Den som vill göra gällande en återkravs rätt bör inte bara försöka undvika misstaget på förhand utan även meddela betalningsmottagaren så snart felet upptäckts om betalning ändå skett. Hult gör också här en skillnad mellan olika betalningsmottagare. Han menar att stat, kommuner och penningstarka juridiska personer inte kan göra trygghetskravet lika starkt gällande (dessa kan i regel inte inrätta sig) såsom betalningsmottagare varför ett återbetalningskrav mot dessa subjekt lättare skall kunna erkännas.<sup>85</sup>

---

<sup>80</sup> Hult, a.a. s. 266ff. Ussing vill på motsvarande sätt väga mottagare och betalares ”culpa” mot varandra, jfr ovan.

<sup>81</sup> Hult a.a. s. 267.

<sup>82</sup> Hult a.a. s. 246ff.

<sup>83</sup> Hult a.a. s. 251ff.

<sup>84</sup> Även Ussing uttryckte sympati för Ørstedes synpunkt, men drog andra slutsatser, jfr ovan.

<sup>85</sup> Hult, a.a. s. 252 och s. 261.

Vidare anför Hult att betalarens passivitet efter betalningen skall räknas som en betydelsefull omständighet och jämför med preskriptionsreglernas funktion – ”önskvärdheten av att rättslivet inte skall störas genom ett upprivande av förhållanden, som man, med hänsyn till att de så länge lämnats oklandrade, med fog betraktat som definitiva”.<sup>86</sup>

Sammanfattningsvis stadgar Hult som huvudregel att återkravrätt, *condictio indebiti*, skall medges. Däremot kan vidsträckta undantag göras för det fall att en betalningsmottagare i god tro inrättat sig med hänsyn till betalningen.

Vad gäller återkravets omfattning intog Hult en mycket skeptiskt hållning gentemot institutet obehörig vinst. En princip om obehörig vinst ansåg Hult inte kunna motivera *condictio indebiti* och Hult ansåg att det förmodligen var omöjligt att utreda hur mycket som fanns i behåll, d.v.s. hade förbrukats av mottagaren.<sup>87</sup> Genom att Hult inför ett krav på inrättande anar man att Hult förmodligen anslutit sig till Lassens synpunkt, d.v.s. att om betalningsmottagaren mottar betalningen i god tro måste återbetalningskravet resas inom en kort tid för att återbetalningskravet skall kunna göras gällande (d.v.s. inrättande).<sup>88</sup> Därvid blir det ointressant vad som faktiskt förbrukats eller inte.

### 3.3.3.3 Hjalmar Karlgren

Karlgren ansluter sig till förutsättningsläran när det gäller bedömningen av om huruvida en återkravs rätt existerar (villfarelse i bevekelsegrunderna). Orsaken till att ett generellt godtrosskydd inte kan ges mottagaren menar Karlgren består däri att misstaget ofta beror på förhållanden som mottagaren haft bättre möjlighet att bedöma och undersöka än betalaren – även om betalningsmottagaren i dessa fall visserligen är i god tro, är den goda tron inte lika beaktansvärd i dessa fall. Karlgren menar att man som utgångspunkt vid bedömningen av *condictio indebiti* skall ta vilken av parterna som hade störst möjlighet att undersöka eller bedöma förhållanden som inverkade på betalningen. Vidare bör dock risken läggas på den part som hade mindre möjligheter att göra bedömningen, om parten genom sitt uppträdande gett motparten föreställningen att han varit den bättre skaffade att företa undersökningen. Fråga blir alltså om att bedöma vilken av parterna som har varit mest culpös.<sup>89</sup>

Karlgren hävdar att återbetalningsskyldighet bör vara huvudregel även reellt sett. Samtidigt menar han dock att just betalningen i *condictio indebiti*-fall är en tungt vägande omständighet. I vart fall borde, enligt Karlgren,

---

<sup>86</sup> Hult, a.a. s. 264f. Hos Ussing var betalarens passivitet endast kursivt angiven, men det kan som sagt ha berott på att de danska domstolarna inte fäste någon vikt vid omständigheten.

<sup>87</sup> Hult a.a. s. 245 och s. 252. Jfr kap. 2.

<sup>88</sup> Se vidare i kap. 4.3.1.

<sup>89</sup> Se Karlgren i SvJT 1940 s. 338ff. Jfr Hult och Ussing ovan.

prestation samt passivitet leda till att återkrav nekas (betalningen är visserligen ogiltig, men ogiltigheten är angripbar).<sup>90</sup>

Vad gäller återbetalningskravets omfattning uttrycker Karlgren en viss sympati för att denna skall begränsas till den obehöriga vinsten (jämför att en godtroende part ersätts för det negativa kontraktsintresset vid ogiltighet).<sup>91</sup>

### 3.3.3.4 Bert Lehrberg

I den nyare svenska doktrinen hävdar Bert Lehrberg att förutsättningsläran ligger till grund för principen om *condictio indebiti*. Undantag bör dock göras från förutsättningslärans sedvanliga relevansregler eftersom särskilda hänsyn måste tas till löftesmottagarens (betalningsmottagarens) intressen. Lehrberg hävdar att viljeprincipen är en anledning att medge återkrav, liksom billighetsprincipen (betalaren måste få något istället om betalaren förlorar sina pengar), vinstprincipen (betalningsmottagaren gör ingen förlust om denne betalar tillbaka det som egentligen inte tillhör betalningsmottagaren) och ibland även preventionsprincipen (exempelvis då mottagaren framkallat misstaget eller är i ond tro). Å andra sidan menar Lehrberg att tillitsprincipen talar för att det mottagna skall få behållas eftersom mottagaren kan ha mottagit och förbrukat pengarna i god tro. Om det rör sig om större summor, särskilt vid periodiska utbetalningar, talar billighetsprincipen för att mottagaren inte skall tvingas återbära det denne av misstag fått utbetalt till sig. Särskilt i de fall då betalningen i sig gett mottagaren fog för sin uppfattning att skuld förelåg, kan mottagaren anses vara i god tro. Lehrberg exemplifierar med att ett avtal fått ett tvetydigt innehåll och två belopp är möjliga. Om det högre beloppet betalas ut har mottagaren anledning att förlita sig på att betalaren anser sig vara skyldig att betala ut detta belopp. Underlåtenhet att göra förbehåll vid en utbetalning kan vidare medföra att mottagaren har fog för att anse att betalaren ansåg att ett återkrav inte skulle bli aktuellt.<sup>92</sup>

---

<sup>90</sup> Se Karlgren i SvJT 1940 s. 340 och SvJT 1951 s. 442f. Jfr Hult ovan.

<sup>91</sup> Se Karlgren, SvJT 1940 s. 340 och SvJT 1951 s. 443 (jfr Karlgren, Obehörig vinst och värdeersättning, s. 36).

<sup>92</sup> Lehrberg, Förutsättningsläran, s. 547 och 552ff.

# 4 Tillämpningen av principen om *condictio indebiti* i svensk rätt

## 4.1 Återbetalning – huvudregel eller undantag?

I den norska och danska doktrinen har man varit försiktig med att uppställa en huvudregel eller ett undantag om *condictio indebiti*. I norsk doktrin beskrivs betalningen som en kris. Betalningen anses som en slutgiltig uppgörelse, en slutlig reglering av parternas mellanhavanden och i norsk praxis har någon huvudregel inte heller upprätthållits. Inte heller Ussing vill uttryckligen uppställa någon huvudregel.<sup>93</sup>

Hult menar att återbetalning är huvudregel men att mottagaren bör få behålla det erhållna om mottagaren inrättat sig efter betalningen.<sup>94</sup> Karlgren hävdar att återbetalning är huvudregel, inte bara framställningsmässigt utan även reellt. Samtidigt ansluter han sig till Arnholms tanke att betalningen i sig talar emot en återbetalning. Dessa synpunkter verkar vara oförenliga, men är kanske bara ett uttryck för att en intresseavvägning måste ske mellan två helt motstående intressen?<sup>95</sup>

HD anser att återbetalning är huvudregel.<sup>96</sup> I promulgationsförordningen till 10 kap. 5§ utsökningslagen fanns det nu upphävda stadgandet ”Missräkning är ingen betalning. Evar den finnes, bör den först rättas, och betalning sedan därefter ske”. Det är omstritt i den svenska doktrinen huruvida stadgandet uppställde en huvudregel om en rätt till återbäring vid misstagsbetalningar. Alexanderson hävdade i NJA 1933 s 25 att stadgandet endast gällde felräkning (aritmetiska fel) medan exempelvis Nehrman på sin tid hävdade att stadgandet hade en mer allmängiltig innebörd. Hult verkade luta åt Alexandersons tolkning och att därmed frågan endast gällde en särskild situation av misstagsbetalning.<sup>97</sup> Stadgandet är som sagt numera upphävt, men kan eventuellt ligga bakom den seglivade åsikten att återbetalning är huvudregel. En annan sak är att äldre rättspraxis sällan medgett en rätt till återbetalning enligt principen om *condictio indebiti*<sup>98</sup> och en genomgång av de rättsfall som berört *condictio indebiti* i HD eller AD sedan 1930-talet visar att det snarare är en övervikt av de fall som medför att betalning *inte*

---

<sup>93</sup> Se Ussing, *Enkelte kontrakter*, s. 407ff. Jfr kap. 3.3 ovan.

<sup>94</sup> Se kap. 3.3.3.2.

<sup>95</sup> Jfr Karlgren i SvJT 1940 s 340 och Karlgren i SvJT 1951 s 442, jfr ovan kap. 3.3.3.3.

<sup>96</sup> Se exempelvis NJA 1999 s 575. JR Lind hävdar dock i NJA 1989 s 224 att någon presumtion för det ena eller andra inte bör uppställas.

<sup>97</sup> Se Hult, *Condictio indebiti*, s. 236f.

<sup>98</sup> Se Hult, a.a. s. 259 och där innan refererade rättsfall.

skall gå åter. Det kan i och för sig bero på att det är gränsfallen som aktualiseras i praxis, men samtidigt kan man fråga sig om återbetalning verkligen är huvudregel, då undantag medges när mottagaren har mottagit pengarna och inrättat sig i god tro. Detta bör inte vara uttryck för undantagssituationer, även om man får anta att många misstagsbetalningar klaras upp på ett tidigt stadium utan att betalaren behöver gå till domstol. Det är ju dock inte heller omöjligt att mottagaren inte anser sig ha rätt till det mottagna trots att pengarna både mottagits och förbrukats i god tro. I dessa fall betalar mottagaren tillbaka pengarna utan att varken rättsordningens regler aktualiseras eller rättsordningens maskineri dras igång. Om återbetalning är huvudregel bryts regeln i vart fall igenom i de högre instanserna i fler fall än den upprätthålls.<sup>99</sup>

De situationer som innebär att huvudregeln sätts åt sidan uppkommer framförallt då mottagaren i god tro tagit emot och förbrukat pengarna eller på annat sätt inrättat sig.<sup>100</sup> Jag kommer därför i det följande göra en sammanställning över under vilka omständigheter mottagaren kan anses vara i god tro samt under vilka omständigheter mottagaren kan anses förbrukat pengarna eller annars inrättat sig.

## 4.2 Tillitsprincipen – god tro

Det bör åter påpekas att principen om *condictio indebiti* i regel inte torde vara tillämplig om betalaren betalar utan att anse sig vara skyldig därtill. Om betalaren är *medveten* om att han eller hon inte är skyldig att betala är istället betalningen att räkna som en disposition (gåva eller dylikt) vilken därmed inte med grund i principen om *condictio indebiti* kan återkrävas.<sup>101</sup> Om betalaren däremot anser sig skyldig att betala torde återbetalningsskyldighet dock föreligga om mottagaren är i ond tro om sin rätt till det erhållna. Det ställs inget krav på att mottagaren skall vara i kvalificerad ond tro. Det räcker att mottagaren *borde* insett betalarens misstag. Kraven på mottagarens goda tro varierar dock, som vi skall se, beroende på omständigheterna i övrigt. En betalare som tvekar om sin skyldighet att betala bör nog därför försätta mottagaren i ond tro, exempelvis genom att betala under protest. Det är också möjligt att lägga in ett förbehåll vid betalningen, varigenom betalaren förbehåller sig rätten att kräva det utbetalda åter.<sup>102</sup>

---

<sup>99</sup> Återbetalning medgavs i NJA 1939 s 209, NJA 1942 s 101, NJA 1944 s 653, NJA 1970 s 539, NJA 1988 s 457, NJA 1989 s 224, AD 1989 nr 55, AD 1989 nr 57, men däremot inte i NJA 1933 s 25, NJA 1935 s 507, NJA 1941 s 4, NJA 1947 s 206, NJA 1952 s 47, NJA 1955 s 310, NJA 1958 s 475, NJA 1961 s 18, NJA 1974 s 161, NJA 1994 s 177, NJA 1999 s 575, NJA 2001 s 353, AD 1989 nr 56, AD 1989 nr 58 och AD 1989 nr 59. I efterkravsfällen godkändes tilläggskravet i NJA 1973 s 315 men däremot inte i NJA 1991 s 3 I och II.

<sup>100</sup> Ex. NJA 1933 s 25 och NJA 2001 s 353.

<sup>101</sup> Se exempelvis Tiberg, Fordringsrätt, s. 23f och Hult, *Condictio indebiti*, s. 256. Jfr dock Arnholm ovan (kap. 3.3.2).

<sup>102</sup> Se kap. 4.2.7.

Parternas eget agerande i samband med betalningarna har givetvis en avgörande betydelse för om mottagaren skall anses vara i god tro eller inte. Framförallt det fall att betalaren *gett mottagaren fog* för att betalningen tillkom mottagaren, talar för att en återkravs rätt inte skall föreligga.<sup>103</sup> NJA 1941 s 4 rörde ett sådant fall. En provinsialläkare hade fått utbetalt till sig avkastning från en donationsfond. Utbetalningarna pågick under sex år fram till 1934. I en dom 1938 fastställde Svea HovR att läkaren inte var berättigad att uppbära avkastningen. En rättsvillfarelse hade alltså förelegat. Därmed krävde drätselkammaren pengarna åter. HR, vars dom fastställdes av HD, menade då läkaren vid räntemedlens mottagande varit i ”den tron att desamma lagligen tillkomme honom, samt drätselkammaren genom att även efter A.S.E:s utnämning till provinsialläkare i N:s distrikt under en följd av år till honom utanordna räntemedlen måste anses hava bidragit till att ingiva honom denna uppfattning”. HR fann att läkaren inte skulle förpliktas att återbetala de belopp som drätselkammaren fordrat återbetalning av.<sup>104</sup>

Här tog således domstolen både hänsyn till att svaranden varit i god tro vid mottagandet av betalningen samt att kändanden (betalaren) *gett svaranden fog* för uppfattningen att medlen tillkom honom, förmodligen genom betalarens passivitet.<sup>105</sup> Fallet kan också ses som ett exempel på HD:s obenägenhet förr att döma till återbetalning när misstaget berodde på rättsvillfarelse. Idag torde domstolarna ta hänsyn till rättsvillfarelse inom ramen för bedömningen av mottagarens goda eller onda tro.<sup>106</sup>

1941 års fall illustrerar väl HD:s bedömning av god tro i *condictio indebiti*-fallen. Dels bedömer HD om mottagaren under omständigheterna kan anses ha varit i god tro, dels läggs vikt vid om betalaren *gett mottagaren fog* för sin uppfattning att det utbetalade tillkom honom. Särskilt vid periodiska utbetalningar kan därvid betalarens passivitet leda till att mottagaren försätts i god tro.<sup>107</sup>

HD anlägger dock även olika aktsamhetsstandarder beroende på vilka parterna är. Härvid tar HD hänsyn till både subjektiva och objektiva faktorer. Låga krav ställs på mottagaren om betalaren är en penninginrättning (bank, försäkringsbolag etc.) och högre krav verkar ställas på mottagaren om denne är ett företag. Om mottagaren exempelvis är en oerfaren arbetstagarare kan detta tala mot återbäring. HD verkar således för en ”billighet” i det enskilda fallet, samtidigt som HD:s högre krav på vissa aktörer förväntas medföra en större aktsamhet från deras sida i framtiden, något som enligt HD ofta skulle vara bättre ur den ”allmänna omsättningens” synvinkel.

---

<sup>103</sup> Jfr Adlercreutz, Avtalsrätt I, s. 35ff.

<sup>104</sup> Jfr AD 1989 nr 56 och AD 1989 nr 58 refererade nedan.

<sup>105</sup> Jfr Hult, a.a. s. 267. Hult tar fallet som ett exempel på att kraven bör ställas extra högt på myndigheter och på näringsidkare.

<sup>106</sup> Se dock HD:s motivering i NJA 1961 s 18 (refererat nedan). Jfr NJA 1939 s 209. Se också Hult, a.a. s. 269f.

<sup>107</sup> Jfr Hult, a.a. s. 259ff.



## 4.2.1 Näringsidkare, särskilt penninginrättningar, som betalare

I NJA 1933 s 25 gjorde HD, för det som är av intresse för denna uppsats, en bedömning av vardera partens agerande och insikt i samband med utbetalningarna. Fallet gällde ett antal dubbelbetalningar.

En person, F.O., som skadats i en bilolycka fick i en dom rätt till ersättning från förarens försäkringsbolag Fylgia. Fylgia gjorde utbetalningar till F.O. i nära två år, men då Fylgia fick krav från riksförsäkringsanstalten uppdagades att även riksförsäkringsanstalten hade betalat ut ersättning till F.O. och nu regressvis krävde ersättning av Fylgia. Fylgia tvingades enligt lag betala pengarna till riksförsäkringsanstalten och krävde det erlagda åter av F.O. HD fann att ”F.O. uppburit och jämväl förbrukat de av Fylgia före delgivning av stämningen i detta mål utbetalta ersättningsbeloppen i övertygelse att de i sin helhet rätteligen tillkomme honom”. Därefter konstaterade HD att parterna i den förra rättegången blivit upplysta om att ersättningsanspråk från riksförsäkringsanstalten kunde komma. Fylgia hade trots detta inte lämnat något förbehåll vid utbetalningarna till F.O. HD fann att Fylgia hade ”vida större förutsättningar” jämfört med F.O. ”att rätt bedöma omfattningen av Fylgias förpliktelse”. HD menade därmed att Fylgia inte var berättigad att återkräva någon av de gjorda utbetalningarna.

HD var tämligen hård mot försäkringsbolaget i detta fall. Även om F.O. inte vid utbetalningarna insett att pengarna inte tillkom honom, kan man fråga sig om inte F.O. *bort inse* att Fylgia betalat för mycket, då även F.O. erhållit information i det första målet om att riksförsäkringsanstalten eventuellt skulle komma att kräva pengar åter från försäkringsbolaget (för att vara i god tro krävs det att mottagaren varken insett eller bort inse att pengarna inte tillkom honom eller henne). I vart fall kan man tycka att F.O. borde ha reagerat då han mottog betalning från både riksförsäkringsanstalten *och* försäkringsbolaget. Att hävda god tro vid dubbelbetalningar, även om utbetalningarna hade olika avsändare, borde inte vara så enkelt för en mottagare.

Att HD liksom förespråkats av många inom doktrinen väljer att göra en jämförelse av respektive parts culpa verkar stå klart. HD menade att F.O. var i god tro, även om ribban för den goda tron lagts väldigt lågt. NJA 1933 s 25 får nog snarast ses som ett sådant fall där HD ställer hårda krav på penninginrättningar som betalare. Större aktsamhetskrav ställs på betalaren då denne är ett större företag och därmed anses ha större kontrollmöjligheter.<sup>108</sup> Jag har svårt att se rimligheten i denna inställning. En sak är att när ett stort företag med en stor organisation gör en utbetalning till en privatperson kan företaget ge privatpersonen fog för sin uppfattning att betalningen tillkommer denne, genom att privatpersonen antar att

---

<sup>108</sup> Se HD:s domskäl.

företaget med sitt utbyggda kontrollsystem har gjort en korrekt bedömning av sin skuld. Mot detta resonemang får man nog dock anföra att de flesta, även privatpersoner, är åtminstone idag väl förtrogna med att de datoriserade utbetalningssystemen kan haverera. Finns det egentligen inte större anledning för mottagaren av en, via ett datasystem utskrivnen och genomförd, felaktig utbetalning att misstänka att något inte stämmer? Givetvis kan kraven ställas högt på utbetalarna att se till att ha säkra system, men buggar är svåra att eliminera och detta ligger ofta utanför företagets kontroll.<sup>109</sup> Att i ett fall som detta ställa extra höga krav på penningstarka juridiska personer framstår mest som en inställning att de felaktigt utbetalda beloppen är så försvinnande små att det inte har någon större betydelse om företaget förlorar dem eller ej.<sup>110</sup>

Det bör särskilt uppmärksammas att HD antyder att Fylgia skulle kunna ha lämnat ett förbehåll vid utbetalningarna och därigenom inte förlorat rätten att kräva de utbetalda medlen åter.<sup>111</sup> Till detta ämnar jag återkomma i kap. 4.2.7.

I NJA 1961 s 18 hade en bank blivit utsatt för ett bedrägeri och på grund av detta felaktigt tagit ut pengar från svarandens, bolagets, konto och erlagt dessa till bedragaren. När bedrägeriet upptäcktes uppkom fråga om banken var skyldig att sätta in pengar på kontot för att täcka bolagets förlust. Efter ett antal överväganden beslutade sig banken, efter påtryckningar från bolaget, för att göra utbetalningen. Senare fann HD i en annan dom att banken inte hade varit pliktig att erlagga beloppet. Banken återkrävde då beloppet från bolaget, som vägrade att betala tillbaka. HD anmärkte att en felbedömning, grundad i osäkerhet om rättsläget, i regel inte bör grunda återkravs rätt. Vidare, menade HD, är det från den allmänna omsättningens synpunkt önskvärt att ”den som i god tro mottagit en förbehållslös betalning av en bank eller annan penninginrättning icke skall behöva riskera återbäringsskyldighet”.

Möjligen kan man ifrågasätta om en osäkerhet om en rättsregel under alla omständigheter inte bör kunna grunda en återkravs rätt. Karlsgren menar att återbetalning borde kunna godkännas om betalaren visserligen var övertygad om att han inte var förpliktad att betala men däremot tvekade om sina möjligheter att få rätt i domstol.<sup>112</sup> Utbetalningen verkställdes sedan den för bedrägeriet skyldige hade fällts och bolaget gjort påtryckningar på banken om att få pengarna åter. Banken trodde sig kunna få rätt genom att kräva den firmatecknare hos bolaget som genom oaktsamhet möjliggjort bedrägeriet och betalade därmed ut pengarna och krävde därefter regressvis firmatecknaren, en talan som sedermera ogillades för att banken inte ansågs ha lidit någon skada på grund av firmatecknarens agerande. Banken (och bolaget) var således i rättsvillfarelse om vilken person som var rätt part. HD:s avsikt med fallet var nog att fastslå en hög aktsamhetsstandard för

---

<sup>109</sup> Jfr hålkortsystemet i NJA 1970 s 539 (fallet är refererat här nedan).

<sup>110</sup> Jfr Wilhelmsson, Social civilrätt, s. 114ff.

<sup>111</sup> Jfr Lehrberg, Förutsättningsläran, s. 554.

<sup>112</sup> Se Karlsgren, SvJT 1940 s 341. En liknande ståndpunkt intar Arnholm, se ovan kap. 3.3.

banker. Man kan dock fråga sig om detta inte blev en alltför hård bedömning även mot en bank i detta fall. Skall verkligen processrättsliga misstag, för vilka båda parter skulle kunna anses vara lika culpösa (det hör ju till saken att det var bolaget som krävde betalning av banken), hindra en återbetalning? Banken framstår här som en dubbel förlorare.

I NJA 1994 s 177 hade SEB trott sig få ett betalningsuppdrag via ett telex från en tysk bank, men det visade sig senare att SEB hade tolkat meddelandet fel. Då hade dock redan betalningen hunnit utföras (den 6 oktober) och mottagaren, RS Teknik Försäljnings AB (företaget), ville inte lämna tillbaka pengarna eftersom man redan krediterat sin gäldenär, för vilkens räkning SEB trott sig utföra uppdraget. Först den 17 oktober uppdagades misstaget och senast den 5 november krävde SEB pengarna åter. HD konstaterade att det inte rörde sig om en traditionell *condictio indebiti*-situation eftersom någon förmögenhetsökning inte skett hos betalningsmottagaren (beloppet hade avräknats mot förfallna fordringar på gäldenären). Detta kan i och för sig ifrågasättas. Om fordringarna hos gäldenären varit värdelösa (något referatet inte närmare förtäljer) skulle man ju kunna anse att en förmögenhetsförskjutning skett.

HD fann att då SEB i stor utsträckning sysslade med betalningsförmedling, var bankens möjligheter att överblicka situationen vid misstagsbetalningen ”långt bättre” än företagets. Vidare tillade HD att ”den allmänna synpunkten att intresset av trygghet i omsättningen främjas, om man som princip antar att den som, i ett fall som det aktuella, av oaktsamhet orsakat en felaktig betalning till en godtroende betalningsmottagare också får ta konsekvenserna av sin försumlighet genom att han fränkänns rätten att återkräva det felaktigt utbetalda beloppet”. HD uttalade vidare att det därmed saknade betydelse om företaget informerats om misstaget muntligen redan den 17 oktober eller ej. SEB fick inte återbäringsyrkandet gillat.

HD gjorde en liknande bedömning i NJA 1999 s 575, som gällde ett fall av bedrägeri mot Nordbanken, där HD konstaterade att betalningsmottagaren enligt utredningen inte haft någon överblick över de förhållanden som inverkat på bankens betalning och inte heller gjort sig skyldig till någon oaktsamhet. Däremot fann HD att viss oaktsamhet låg banken till last då banken inte företagit de kontroller den borde gjort. Vidare hänvisade HD till ”det allmänna intresset av trygghet i omsättningen”. Nordbanken fick inte tillbaka pengarna med stöd i principen om *condictio indebiti*, trots att banken samma eftermiddag som utbetalningen gjordes hade informerat betalningsmottagaren om att ”något inte stod rätt till”. Inte heller på grunderna svek eller förutsättningsläran fick banken någon framgång.

I dessa fall, framförallt bankfallen från 1990-talet, intar HD en hård ståndpunkt gentemot penninginrättningarna. Med hänvisning till tryggheten i den allmänna omsättningen ställs höga krav på bankernas aktsamhet. En ytterligare försvagning av särskilt bankernas rätt är att inga krav ställs på inrättande eller förbrukande för att betalningsmottagaren skall få behålla pengarna (se mer om detta nedan i kap. 4.3). Även om en viss ”trygghet i

omsättningen” kan tänkas uppkomma, ställer HD:s praxis stora krav på kontrollen innan varje betalningsförmedling skall ske. Rigida kontroller kan ju vara befogade inför större transaktioner, men skall dessutom bankerna genomföra dylika säkerhetsåtgärder inför varje mindre transaktion, kan man fråga sig om inte kakan kostar mer än den smakar. En dylik rättsekonomisk analys ligger dock utanför detta arbetes ramar, men man kan fråga sig om inte det varit bättre att HD vidhållit de gängse principerna för *conductio indebiti* även i dessa fall. I slutändan är det ju ändå bankkunderna som får betala HD:s nota.

Eventuellt kan riskfördelningen i bankfallen anses ligga i linje med den rättsekonomiska principen ”cheapest cost avoider”, att banken som professionell betalningsförmedlare också har lättast att kontrollera att betalningarna inte är felaktiga och därmed skall bära ansvaret för att en utbetalning är felaktig. Frågan är dock om inte HD har skjutit över mål i dessa fall. Hade det inte varit rimligare att lägga vikt vid bankernas professionalitet vid bedömningen av mottagarens goda tro, och därmed lägga ribban lågt, men därefter uppställa ett självständigt krav på mottagarens inrättande? Av motiveringen till 1994 års fall får man intrycket av att det inte ställs ett självständigt krav på mottagarens inrättande om banken är betalare, utan bankens försumlighet är i sig nog för att banken inte skall ha rätt att återfå pengarna. Avgörandet leder tankarna till ett skadeståndsansvar för banken, vilket som i sammanhanget får anses vara förvånande. På vilket sätt kan mottagaren av en felaktig betalning ha lidit skada om denne inte förbrukat eller inrättat sig efter betalningen? I dessa fall låter tydligen HD mottagaren göra en obehörig vinst, som ett slags ”straff” för banken. Trots att medlen hölls avskilda fick banken inte rätt att återbära dem. Med anledning av detta bör det åter igen pekas på den möjlighet bankerna har att vid dylika transaktioner i tryckt text lämna ett förbehåll om rätt till återbetalning då misstag begåtts. HD antydde visserligen inte uttryckligen denna möjlighet, vilket skedde i 1933 års fall, men borde inte detta vara den rimligaste lösningen om bankerna tvekar om en betalningsanvisnings korrekthet?<sup>113</sup>

Med de internetbanker som numera alltfler svenskar ansluter sig till ökar också bankkundens översikt över sina kontotransaktioner. Är det verkligen rimligt att efter denna utveckling i lika stor grad anse bankkunden såsom varande i god tro om banken av misstag sätter in ett felaktigt belopp på kontot? När det dessutom idag är så att vi som bankkunder i allt större utsträckning själva administrerar våra betalningar, utan någon banktjänstemans medverkan, är det fråga om bankens tillhandahållande av betalningsförmedling skall medföra att felaktiga utbetalningar inte kan gå åter. Detta har ännu inte prövats i praxis, men det blir intressant att se om HD kommer vidmakthålla sin inställning.

---

<sup>113</sup> Se vidare i kap. 4.2.7.

## 4.2.2 Myndigheter som betalare – hårdare eller lägre krav? Tilltro eller principen om ignorantia juris nocet?

När det gäller myndigheter som betalare skulle utbetalningarna kunna ha tre huvudsakliga former: bidrag, löner eller andra ersättningar. I praxis har särskilda bedömningsgrunder för myndigheter som betalare utkristalliserat sig, särskilt vad gäller bidrag och löner. Hult ansåg att större aktsamhetskrav generellt skulle ställas på offentliga institutioners utbetalningar.<sup>114</sup> När det gäller ersättningar som varken är löner eller bidrag är det, som vi skall se, tveksamt om ytterligare krav skall ställas på myndigheterna än vad som hade gällt om en privat aktör hade gjort utbetalningen. Det särskilda skydd staten åtnjuter som betalare aktualiseras då utbetalningen har sin grund i en författning, men torde inte finnas annars. Det är dock oklart om ytterligare aktsamhetskrav har ställts på myndigheterna då dessa inte kan lita sig mot principen om *ignorantia juris nocet* (okunskap om rätten skadar).

### 4.2.2.1 Av misstag utbetalade offentliga bidrag

Det första typfallet rör offentliga bidrag som har betalats ut av misstag. Man kan fråga sig om det just av det förhållandet att det rör sig om ett offentligt bidrag skall vara lättare eller svårare för myndigheten att få en felaktig utbetalning åter.

En komplikation tillkommer när det gäller av misstag utbetalade offentliga bidrag, nämligen att rätten till dessa bidrag ibland fastställs i författningar. Ofta är det särskilt lagstiftat om återbetalningsskyldighet, varför frågan uppkommer om principen om *condictio indebiti* överhuvudtaget är tillämplig. Om ingen återbetalningsskyldighet är reglerad eller bidragen inte är föreskrivna i författning torde i vart fall principen om *condictio indebiti* kunna tillämpas.

I NJA 1947 s 206 hade ett antal vägföretag erhållit bidrag från landstinget. Bidragen var ett frivilligt åtagande och någon skyldighet enligt författning fanns inte att betala ut medlen. Enligt ett landstingsbeslut om grunderna för bidragsutbetalningarna skulle egentligen de aktuella vägföretagen inte vara berättigade till bidraget. Då vägföretagen ansågs vara i god tro om sin rätt till betalningarna – fråga var om ”fullgörande av en på landstingets fria prövning beroende förpliktelse” – fann HD att landstinget inte hade rätt till återbetalning. HD tillämpade principen om *condictio indebiti* i detta fall och tillmätte alltså inte det faktum att det rörde sig om offentliga bidrag någon betydelse. Vägföretagen informerades inte särskilt om beslutet genom vilket deras rätt till bidrag upphörde och någon särskild skyldighet för mottagaren att hålla sig a jour med myndigheters beslut torde inte heller finnas. Domen är således rimlig. En mottagare måste kunna ha möjlighet att förstå om en utbetalning är felaktig.<sup>115</sup> Om en myndighet betalar ut bidrag baserade på

<sup>114</sup> Se Hult, a.a. s. 267.

<sup>115</sup> Se också Lehrberg, a.a. s. 553.

myndighetens fria prövning bör därför myndigheten särskilt förena betalningen med ett förbehåll om en rätt till återbetalning för det fall att fel skulle uppdagas. Vidare bör myndigheten se till att mottagaren får del av de beslut som rör grunderna för erhållande av bidrag samt beslut om bidragets storlek etc.

Om däremot betalningens omfattning är reglerad i författning torde kraven på mottagarens goda tro öka.<sup>116</sup> Att generellt ställa högre krav på mottagaren i dessa fall kan framstå som orimligt, särskilt om beräkningsgrunderna är komplicerade i sin struktur. Mottagaren har dock möjlighet att vända sig till myndigheten och får mottagaren då lugnande besked borde detta kunna åberopas som skäl att anse mottagaren i god tro. Att presumera ond tro hos mottagaren på grund av att bidraget är reglerat i författning torde dock inte vara aktuellt.<sup>117</sup> Inte heller torde en ovillkorlig återbetalningsskyldighet föreligga enbart av den anledningen att bidraget är författningsreglerat.<sup>118</sup>

Inom socialrätten finns långtgående möjligheter för staten att återkräva av misstag betalda bidrag. Numera torde de flesta specialförfattningar innehålla regler om återbetalningsskyldighet.<sup>119</sup> Om återbetalningsskyldigheten skall bedömas individuellt kan faktorer som tillmäts relevans inom läran om *condictio indebiti* tillämpas till mottagarens fördel, om än med andra bedömningsnormer. Även i de fall då en återbetalningsskyldighet är stadgad är det ibland underförstått att en individuell prövning skall ske.<sup>120</sup>

Sammanfattningsvis bör det fortfarande finnas anledning att varna för en, för betalningsmottagaren, hård tillämpning av principen om *condictio indebiti* när betalaren av ett bidrag är en offentlig institution. Mot detta verkar det inte finnas så mycket att anmärka. Framförallt författningsreglerade bidrag kan man, som anmärkts ovan, genom kontakt med myndigheterna kontrollera korrektheten av. Vidare skulle man kunna hävda att bidraget som sådant står gåvan närmare, varvid betalarens intresse bör väga tyngre än mottagarens.<sup>121</sup> Någon uttrycklig sådan hänsyn har dock mig veterligen inte tagits i praxis och det är nog en kontroversiell fråga om ett offentligt bidrag är att se som något gåvan närstående.

#### **4.2.2.2 För mycket utbetald, författningsenligt bestämd, lön**

Det andra typfallet rör för mycket utbetald, författningsenligt bestämd, lön. Felaktiga löneutbetalningar kommer att behandlas mer allmänt i nästa

---

<sup>116</sup> Se RH 1993:139.

<sup>117</sup> Jfr NJA 1970 s 539.

<sup>118</sup> Se NJA 1984 s 648.

<sup>119</sup> Se exempelvis de socialförsäkringsrättsliga lagarna, bl. a. 20 kap 4§ lag om allmän försäkring (1962:381).

<sup>120</sup> Se NJA 1984 s 648. I praxis kan en stadgad huvudregel om *condictio indebiti* dock vara svår att bryta igenom, jfr RH 1993:139.

<sup>121</sup> Jfr exempelvis 32§ 1 st avtalslagen. En gåvomottagare bör inte kunna åberopa sin goda tro då gåvogivaren gjort ett förklaringsmisstag, se Adlercreutz, a.a. s. 255ff.

avsnitt. I detta avsnitt kommer jag endast behandla sådan lön som är reglerad i författning.

I NJA 1942 s 101 avfattade HD en mycket omdiskuterad och kritiserad dom. Det gällde en kommandörkapten som erhållit för mycket i lön under nästan två års tid. Lönen var bestämd i författningar och HD konstaterade därmed att även om kommandörkaptenen mottagit och förbrukat lönen i god tro, var han skyldig att återbetala medlen. Skälet härtill var att, då lönen var fastställd i författningar, inget utrymme för disposition fanns vid utbetalningen. HD menade att istället eftergift i administrativ ordning kunde lösa kommandörkaptenens problem. Inga särskilda omständigheter som kunde befria kommandörkaptenen från återbetalningsskyldighet på rättslig väg, ansågs föreligga.

Hult var mycket kritisk till denna utgång och pekade på att framförallt ämbetsmän i staten ”levde ur hand i mun” och därmed borde tillförsäkras en trygghet mot återkrav efter så pass lång tid som åtminstone två år.<sup>122</sup>

I NJA 1955 s 310 hade en postkassörska uppflyttats ett år för tidigt till en högre löneklass. Hon hade ostridigt mottagit och förbrukat det för mycket utbetalda i god tro. Hon informerades om felet ett och ett halvt år efter det att den för höga lönen började utbetalas. HD konstaterade att postkassörskan ”inte skäligen haft anledning att räkna med att beslutet om uppflyttningen till den högre löneklassen kunde stå i strid med gällande bestämmelser”. HD fann att postkassörskan inte var återbetalningsskyldig. I NJA 1958 s 475 hade en ung stationskarlsaspirant fått för mycket utbetald lön hos SJ. Det var ostridigt att han hade mottagit och förbrukat medlen i den övertygelsen att de författningssenkligt tillkom honom. HD tillade även stationskarlsaspirantens tjänsteställning och oerfarenhet viss vikt när domstolen beslutade att han inte skulle förpliktas att återbetala beloppen.

I 1955 och 1958 års fall verkar HD ha intagit en annan ståndpunkt än den i 1942 års fall, men det finns nog anledning att fortfarande varna för de fall att lönerna fastställs i författning, även om detta numera är synnerligen sällsynt. I båda fallen från 50-talet, liksom 1942 års fall, var det ostridigt att arbetstagarna mottagit och förbrukat lönen i god tro. HD fick därmed inte anledning att uttala sig om vilka krav på god tro som skall anläggas då lönen bestäms i författningar. Det är inte otroligt att HD i ett sådant fall skulle hänvisa till den princip som säger att vi förväntas känna till vad lagen stadgar.<sup>123</sup> Om detta har dock HD således inte uttalat sig i här refererade fall.

Den omöjlighet för myndigheter att disponera över författningssenkligt bestämd lönenivå som HD i 1942 års fall lade stor vikt vid, torde dock ha spelats över i och med 1955 och 1958 års fall. Principen om *condictio*

---

<sup>122</sup> Se Hult, a.a. s. 255ff.

<sup>123</sup> Domstolarna har i mål om bidrag ställt höga krav på mottagarna om deras kunskap om lagens bestämmelser, se RH 1993:139 (jfr kap. 4.2.2.1).

indebiti kan numera enligt 1955 och 1958 års fall tillämpas även om lönen skulle vara bestämd i författning.

#### **4.2.2.3 Av misstag utbetalad ersättning från en offentlig institution**

Det tredje typfallet rör ersättning som har betalats ut av misstag från en offentlig institution. Med ersättning avses i detta avsnitt sådan ersättning som härrör från ett kommersiellt avtalsförhållande, d.v.s. varken bidrag eller lön. Som jag kort nämnt ovan verkar det inte finnas några skäl till att ställa ytterligare aktsamhetskrav på myndigheter just därför att de är myndigheter i dessa situationer. Frågan har inte ställts på sin spets i praxis.<sup>124</sup> Eventuellt skulle man kunna dra en parallell från ett fall om efterkrav, NJA 1973 s 315. Televerket hade inte debiterat samtalsmarkeringarna för en abonnent. Då HD fann att abonnenten inte iakttagit ”normal uppmärksamhet” ålades abonnenten att göra tilläggsbetalning. Televerkets culpa i sammanhanget diskuterades överhuvudtaget inte, och HD antydde inte ens att televerket såsom ett statligt monopolföretag skulle ha att iaktta större aktsamhet än andra aktörer.<sup>125</sup>

Övervägande skäl finns för att inte behandla myndigheter särskilt i dessa fall, i synnerhet idag eftersom en del av myndigheternas uppgifter i allt större utsträckning läggs ut på entreprenad till privata aktörer. Det verkar inte vara ändamålsenligt att en skillnad görs mellan den omständigheten att det är en myndighet som sköter verksamheten eller den omständigheten att en privat aktör gör det. För medkontrahenten är det inte heller alltid tydligt vem som egentligen bedriver verksamheten.

I diskussionen om inrättande kommer jag att återkomma till de särskilda krav som ställs på bl. a. offentliga institutioner och lämpligheten i dessa särskilda krav.<sup>126</sup>

### **4.2.3 Arbetsgivare som betalare**

I föregående avsnitt behandlades felaktigt utbetald lön som var bestämd i författning. I detta avsnitt avser jag att behandla felaktigt utbetald lön som inte är bestämd i författningar. Detta torde vara den normala ordningen idag. I framförallt arbetsdomstolen har det utvecklats en praxis för fall av felaktigt utbetald lön. Fallen har gällt om arbetstagarna insett eller borde insett att lönen var felaktig utifrån den lönespecifikation arbetsgivarna tillsänt dem.

AD konstaterade redan i AD 1983 nr 193 att ”rent allmänt måste dessa lönebesked sägas ha en relativt tydligt och klar utformning som för de allra flesta fall måste bedömas vara till fyllest”. I det aktuella fallet hade

---

<sup>124</sup> I NJA 1935 s 507 kan både betalare och mottagare sägas ha varit en offentlig institution.

<sup>125</sup> Fallet är kommenterat utförligare i kap. 4.2.6.

<sup>126</sup> Se kap. 4.3.



arbetstagaren så varierande tjänstgöringsförhållanden att löneberäkningen blev alltför komplicerad, varför arbetstagaren ansågs vara i god tro om löneutbetalningarna.

I AD 1989 nr 55 och AD 1989 nr 57 menade AD att arbetstagaren borde förstått att något var fel eftersom lönen plötsligt blivit för hög. Därmed skulle arbetstagaren närmare kontrollerat lönebeskedet och därigenom bort upptäcka felet, varför arbetstagaren ansågs vara i ond tro.

I AD 1989 nr 56 och AD 1989 nr 58 hade dock arbetstagaren fattat misstanke och kontaktat sitt lönekontor och där fått lugnande besked. I dessa fall ansågs arbetstagaren ha gjort vad som kunde krävas av henne och därmed ansågs arbetstagaren vara i god tro.

I AD 1989 nr 59 hade arbetstagaren redan i och med anställningens inledande fått för hög lön utbetald. AD fann att, trots att arbetstagarens anställningsbevis uppgav en felaktig sysselsättningsgrad, arbetstagaren inte fått någon anledning att närmare granska lönebeskedet. AD fann vidare att arbetstagaren inte hade haft möjlighet att tillgodogöra sig information om arbetsgivarens löneplaner. Arbetstagaren befanns vara i god tro.

Man kan sammanfattningsvis säga att domstolen först frågar sig om arbetstagaren hade anledning att närmare granska lönebeskedet och därefter frågar sig om arbetstagaren genom att granska lönebeskedet borde förstått att lönen var felaktig.<sup>127</sup> Om arbetstagaren kontaktar lönekontoret och får lugnande besked därifrån har arbetsgivaren genom sitt agerande försatt arbetstagaren i god tro.

Man kan nog säga att arbetsdomstolen intog en för arbetstagaren mycket förmånlig position i AD 1989 nr 59. Kraven på arbetstagaren att närmare granska sitt lönebesked står i skarp kontrast till kravet på ”normal uppmärksamhet” som ställdes i NJA 1973 s 315 på en mottagare av en telefonräkning.<sup>128</sup> En nyanställd arbetstagare har enligt AD:s praxis i praktiken ingen undersökningsplikt alls vad gäller lönebeskedets innehåll. Huruvida arbetsdomstolen med detta utslag vill ge arbetsgivarna ett incitament att noggrant kontrollera lönesättningen för framförallt nyanställda eller utslaget snarare var en fråga om billighetshänsyn mot arbetstagaren, är oklart. Med den praxis som utvecklats på området står det dock klart att arbetsgivarna måste försäkra sig om att korrekta utbetalningar görs, särskilt vid nyanställningar. Det skadar inte heller att sätta upp löneplaner på arbetsplatsen så att därigenom arbetstagarna försätts i ond tro om det skulle visa sig att lönesättningen blivit fel i det enskilda fallet.

---

<sup>127</sup> Se också AD 1993 nr 170.

<sup>128</sup> Se kap. 4.2.6.

## 4.2.4 Konsumenter som betalare

I praxis före 1980-talet eller i doktrinen hade det inte tagits särskild hänsyn till konsumenter vid misstagsbetalningar. NJA 1989 s 224 utgör här en brytpunkt.

I NJA 1989 s 224 hade ett kommunalt bostadsföretag utkrävt ersättning för indexhöjningar. Käranden i rättsfallet, en konsument, trodde sig ha slutbetalat sitt nyköpta hus, men det visade sig att indexhöjningen uppgick till nära 60000 kr mer än vad konsumenten räknat med. Konsumenten hade inte märkt att för mycket debiterats tidigare och när tilläggskravet kom under hösten 1981 betalade hon av rädsla för de rättsliga konsekvenserna av att inte betala. Våren 1984 fick konsumenten reda på att två makar (Danielsson) vunnit ett mål i TR där bostadsföretaget nekats rätten att göra tilläggsdebiteringen. Konsumenten i 1989 års fall hade alltså befunnit sig i en rättsvillfarelse och yrkade nu att bostadsföretaget skulle återbetala ca 62000 kr.

HD fann likt TR att de sista inbetalningarna inte innefattade ett godkännande i efterhand av inbetalningarna. HD anförde att en väsentlig synpunkt för återkravsrätten är hänsynen till omsättningens intresse. ”En betalningsmottagare skall kunna känna sig trygg, i varje fall sedan viss tid förflutit från betalningen”, menade HD. I detta fall hade konsumenten dröjt över två och ett halvt år med att kräva pengarna åter. HD fortsatte också med att konstatera att betalningsmottagaren, på grund av betalarens agerande, kunde haft fog att uppfatta den sista betalningen som en slutlig uppgörelse. Däremot konstaterade HD att då många andra kunder protesterat och flera rättsfall gått bostadsföretaget emot vad gäller tilläggsdebiteringen, bostadsföretaget inte haft anledning att känna sig helt säker på sin rätt. Konsumentens förklaring av sin passivitet under två och ett halvt år godtogs av HD, nämligen att hon inte trott sig ha rättsligt stöd för en vägran att betala innan makarna Danielsson, som bodde i ett grannkvarter, fått rätt i domstol 1984. HD fann att bostadsföretaget måste ha räknat med att om makarna Danielsson vann i domstol, återverkningar kunde ske för de köpare som inte betalat under protest. HD ansåg också att konsumenten betalat i förlitan på bostadsföretagets uppgifter om att debiteringen var rättsligt giltig. När det gäller passiviteten konstaterade HD att inte samma krav kan ställas på en konsument vad gäller aktivitet och omdöme. Motsvarande passivitet i ett rent kommersiellt avtalsförhållande torde enligt HD lett till att återbäringsrätten gått om intet. HD fann att återkravet framställts inom skälig tid och biföll yrkandet om återbetalning.

Majoriteten hävdade att regler om preskription och reklamation hade ett begränsat värde i *condictio indebiti*-fall eftersom det rörde sig om att en betalare skulle gå miste om sin rätt utan stöd i lag. JR Lind, som var skiljaktig, hävdade att det ur rättspolitisk synpunkt var inkonsekvent att en konsument i rättsvillfarelse inte behöver framställa sitt krav inom den reklamationstid som gäller inom köprätten, och på så sätt försätta

näringsidkaren i en otrygg situation som det var tänkt att just reklamerationsreglerna skulle hjälpa till att undvika.

Man kan onekligen känna en viss sympati för JR Linds skiljaktiga mening. Med den synnerligen konsumentvänliga inställning HD intog i förevarande rättsfall kan det inte vara lätt för ett företag att bedöma huruvida en betalning skall bestå eller inte. Det är väl normalt att ett företag som vänder sig mot konsumenter har många kunder. Tydligt räcker det, som i det aktuella fallet, att någon eller några av dessa konsumenter protesterar mot en faktura för att även de övriga konsumenterna skall ha framgång med sina krav, trots sin passivitet. Visserligen har vi en stark konsumentskyddslagstiftning i Sverige, men man kan fråga sig om inte HD går lite väl långt i detta rättsfall. Som JR Lind anmärkte innehåller även konsumentlagstiftningen vissa preskriptionstider inom vilka en konsument måste agera för att göra sin rätt gällande. Naturligtvis är dessa preskriptionstider praktiskt betingade av att det blir mer och mer svårt att bevisa att exempelvis ett fel funnits före avlämnandet, men även om det står klart att felet fanns innan avlämnande och därmed näringsidkaren haft att svara för det, förlorar konsumenten om denne inte gjort sin rätt gällande inom preskriptionstiden. På så sätt görs en lämplig avvägning mellan näringsidkarens och konsumentens behov av trygghet.<sup>129</sup>

Man kan fråga sig om det verkligen är lämpligt att skydda en konsument i den utsträckning som HD gjorde i 1989 års fall. Det är framförallt två aspekter som är besvärande. Dels att konsumenten tilläts vänta i två och ett halvt år på att göra sin rätt gällande, dels att HD vid bedömningen av företagets onda tro tog hänsyn, inte till konsumentens eget agerande, utan till andra kunders agerande.

Med en så lång väntetid för företagen lär det inte bli någon trygghet i omsättningen för de företag som har konsumenter som kunder. I slutändan lär denna otrygghet gå ut över konsumenterna som kollektiv, då företagen tvingas noga kontrollera att alla inkommande betalningar är korrekta och att grunden för faktureringarna är i sin ordning. Det skulle ju till och med kunna leda till att vissa företag väljer att inte ha konsumenter som kunder, då riskerna härmed är alltför stora. Inför varje bokslut kan företagen aldrig vara riktigt säkra på att intäkterna stämmer, och värderingen av företagen kan därmed också under lång tid riskera att inte överensstämmer med verkligheten. Dessa olägenheter blir naturligtvis mindre ju lägre summor det rör sig om, men HD verkar inte ens i ett fall som 1989 års fall, där betydande belopp stod på spel, vilja lägga någon vikt vid företagets intressen.

Vad därefter angår den fråga att HD tog hänsyn till hur andra konsumenter reagerat på företagets krav, kan man undra varför HD i just konsumentfallen bortser från att varje person i vårt rättssystem själv bör förfoga över sina rättshandlingar. Att tillräkna en person någon annans

---

<sup>129</sup> En diskussion om betydelsen av betalarens passivitet i allmänhet förs i kap. 4.4.

rättshandling verkar stå i strid mot våra grundläggande avtalsrättsliga principer. Genom sitt eget agerande hade konsumenten gett företaget fog för sin uppfattning att just denna konsument godkände fakturan, något HD också sade att utredningen gav visst stöd för. Nu menade dock HD att även andra kunders agerande skulle tillmätas relevans vid bedömningen av om företaget var i god tro avseende *den här aktuella* konsumenten.<sup>130</sup> Företagen måste därmed inte bara ta hänsyn till sin avtalspart utan även till alla andra avtalsparter och eventuellt även till icke-avtalsparter när man bedömer sin rätt till betalning. Om HD bara ställt kravet att det skulle vara fråga om kvalificerad ond tro på företags sida, hade problemet inte varit så stort. Nu hävdade dock HD istället att företaget ”inte kunnat känna sig säker på sin rätt”. En grund för denna slutsats var enligt HD att vissa domar gått andra bostadsföretag emot och därmed det kommunala bostadsföretaget borde vara osäker på sin rätt. Ett av de två fall som anfördes är NJA 1982 s 691. När konsumenten i 1989 års fall gjorde sina utbetalningar hade hovrätten senast uttalat sig i frågan och där tagit ställning för bostadsföretaget! En annan sak är att HD ett år senare ändrade hovrättens dom, men detta kunde ju inte bostadsföretaget i 1989 års fall förutse. Det andra fallet som anfördes som stöd för att återbetalningsskyldighet inte förelåg var NJA 1984 s 280. Omständigheterna i detta fall överensstämmer mer med 1989 års fall och där var samtliga instanser eniga om att återbetalningsskyldighet förelåg till konsumenternas förmån, även om endast tingsrättens dom avkunnats när konsumenten gjorde sina utbetalningar i 1989 års fall. Det verkar som om HD i 1989 års fall satte stor tilltro till det kommunala bostadsföretagets förmåga att skåda in i framtiden då HD kom fram till att företaget var i ond tro redan vid mottagandet av betalningen.

En annan intressant fråga som rättsfallet ger upphov till är hur rättsläget skulle sett ut om företaget förlikts med paret Danielsson. Skulle konsumenten kunna åberopa en förlikning där en annan konsument fått tillbaka pengar? Kan företags medgivande av återbetalningsskyldighet mot en konsument även räknas till en annan konsuments förmån? Svaret på denna fråga måste bli nej. Förlikningar behöver inte ha sin grund i enbart rättsliga överväganden utan kan även komma till stånd då en part bedömer det som mer fördelaktigt att slippa en rättsprocess (sparar tid och pengar, förlorar ej goodwill etc.). Däremot kan man spekulera i hur en uppgörelse inkluderande en sekretessklausul med de mest stridiga konsumenterna kan påverka övriga konsumenters vilja att kräva pengarna åter. En generös avtalsstillämpning grundad på företags egna intressen i varje enskilt fall borde väl inte kunna leda till att även andra konsumenter får ytterligare rättigheter gentemot företaget?

Med det rättsläge som uppkommit på grund av 1989 års fall kan man konstatera att handel mellan näringsidkare och konsumenter blivit ett ännu större risktagande för näringsidkaren än förut. Stora krav ställs på näringsidkaren att kontrollera både kravens storlek och sin rätt till desamma. Man kan också fråga sig i vilka situationer ett företag kan känna sig säker på

---

<sup>130</sup> I NJA 1951 s 187 gjorde HD en liknande bedömning.

sin rätt. Ju mer komplicerade affärer konsumenterna ingår med en näringsidkare, desto mindre säkert torde näringsidkarens rätt vara. Det hör nog inte till ovanligheterna att avtal är komplicerade till sitt innehåll, och det är inte alltid alldeles lätt att bedöma hur de skall tolkas. Frågan är hur näringsidkarna kan skydda sig mot återbetalningskrav om en konsument efter lång tid vill göra gällande att konsumenten betalt för mycket. Genom detta fall har företagen fått ett incitament att noga överväga allt som tyder på att de krävt ut för mycket. Det är möjligt att detta kan medföra en trygghet i omsättningen för konsumenternas del, men rättsekonomiskt är frågan om inte kakan åter kostar mer än den smakar.

## 4.2.5 Mottagarens möjligheter att bedöma betalningen

Även mottagarens möjlighet att bedöma betalningen kan ha en betydelse för om denne skall anses vara i god tro om rätten till en mottagen betalning eller inte. Medan HD framförallt har tagit fasta på betalarens synliga identitet (objektiva förhållanden) som exempelvis företag, konsument, penninginrättning etc. gör sig på mottagarens sida främst de subjektiva förhållandena gällande. I NJA 1958 s 475 tog HD hänsyn till mottagarens ”oerfarenhet” (han var endast sjutton år).<sup>131</sup> I NJA 1991 s 3 I, ett fall om tilläggsbetalning för levererad ström till en jordbruksrörelse, tog HD hänsyn till att elabonnetten, som precis tagit över jordbruksrörelsen, hade relativt liten erfarenhet av hur mycket ström som brukade förbrukas på gården. HD gjorde en liknande bedömning i NJA 1991 s 3 II, även det ett fall om elleverans, fast till ett bokbinderi. 1991 års fall bör nog närmast ses som ett incitament till elleverantörer att noga kontrollera sina debiteringar eftersom någon större kontrollplikt inte anses åvila abonnenterna.<sup>132</sup>

HD har framförallt tagit hänsyn till mottagarens möjlighet att skaffa sig information om huruvida betalningen tillkommer honom eller inte. Om mottagaren gör sig skyldig till oaktsamhet i samband med betalningen, genom att mottagaren likaväl som betalaren skulle kunna konstatera att betalningen är felaktig, torde detta tala för att återbetalning skall ske.<sup>133</sup> Det sagda får dock naturligtvis inte användas utan urskillnad. Som jag konstaterade vid behandlingen av NJA 1933 s 25 ovan kan man fråga sig om inte betalningsmottagaren i det fallet hade lika stor anledning som försäkringsbolaget att misstänka att utbetalningen av försäkringsersättningen var felaktig. HD gör dock inte denna bedömning utan menar att försäkringsbolaget hade ”vida större förutsättningar” att bedöma betalningsskyldigheten. I exempelvis NJA 2001 s 353 (refererat här nedan i kap. 4.3.2.1), även detta ett fall med ett försäkringsbolag som betalare, fann HD att mottagaren inte själv kunde räkna ut hur stor

---

<sup>131</sup> Se kap. 4.2.2.2.

<sup>132</sup> Se också Forsell i JT 1990/91 s. 665ff.

<sup>133</sup> Se HD:s domskäl i NJA 1999 s 575. Se också NJA 1973 s 315 om tilläggsbetalning där HD endast tog hänsyn till räkningsmottagarens culpa, kap. 4.2.6.

betalningen skulle vara och därmed var kravet för att undgå återbetalning uppfyllt i denna del. Särskilt höga krav ställs, som nämnts ovan i kap. 4.2.2.1 och kap. 4.2.2.2, på mottagaren då betalningen har sin grund i beräkningar enligt författningar. Om en återbetalningsskyldighet uttryckligen är stadgad i författning torde speciella omständigheter krävas för att stadgandet skall frångås.<sup>134</sup>

## 4.2.6 Finns en generell aktsamhetsstandard?

I doktrinen har det förespråkats att en avvägning skall göras mellan betalarens och mottagarens culpa. Vi har sett att HD ibland väljer att lägga högre aktsamhetskrav på vissa aktörer, exempelvis penninginrättningar. På motsvarande sätt har HD valt att lägga lägre aktsamhetskrav på konsumenter som betalare. I en del fall har HD valt att i praktiken inte lägga något aktsamhetskrav alls på vissa mottagare (bankkunder), som ett sätt att höja kraven på betalarens aktsamhet (banken). Om betalaren är i fullkomligt god tro torde detta dock inte ha någon betydelse vid bedömningen av om återbetalning skall ske, såvida det inte är mottagaren som gett betalaren fog för sin uppfattning, något som i så fall kan leda till att *mottagaren* anses vara i ond tro.<sup>135</sup> Frågan är om *mottagaren* skall anses vara i god tro, med hänsyn tagen till culpan på båda sidor.

Den fråga jag ställer mig i detta avsnitt är dock om HD i ”normalfallet” anger någon särskild aktsamhetsstandard som framförallt mottagare måste uppfylla för att denne skall kunna hävda god tro.

I NJA 1973 s 315 gällde frågan om televerket hade rätt att efterkräva betalning av en telefonabonnet (ett bolag) som av misstag fått för lite debiterat på sina telefonräkningar. Räkningarna upptog antalet samtalsmarkeringar, men inga avgifter debiterades för samtalen. Den felaktiga debiteringen pågick i nära tre år innan televerket riktade efterkrav mot telefonabonnetten. HD konstaterade att bolaget visserligen hade inrättat sin ekonomi efter telefonkostnaderna, men ”vid granskning inom bolaget av räkningarna skulle, om normal uppmärksamhet iakttagits, de förelupna felen lätt ha upptäckts”. ”Normal uppmärksamhet” sätter gränsen för när en mottagare av telefonräkningen skall anses vara i god tro eller ej. Befinns mottagaren vara i ond tro, även objektiv sådan, kan inte ens ett inrättande eller det faktum att ”debiteringarna pågått under avsevärd tid”, som HD uttrycker det, medföra att betalningsplikt upphör. HD sänkte dock kravet på räkningmottagarnas aktsamhet i NJA 1991 s 3 I och II. Någon större undersökningsplikt ansågs inte kunna åvila elabonnetter. I bankfallen från 1990-talet refererade ovan (NJA 1994 s 177 och NJA 1999 s 575) är det tydligt att HD inte lägger någon större undersökningsplikt på mottagarna. Istället ställs mycket höga aktsamhetskrav på utbetalarna, bankerna, såsom professionella aktörer.

<sup>134</sup> Se exempelvis NJA 1974 s 161, jfr kap. 4.2.2.

<sup>135</sup> Jfr exempelvis motiveringen i NJA 1941 s 4, se kap. 4.2.

Vi kan nog dra slutsatsen att någon generell aktsamhetsstandard inte finns för vare sig en betalningsmottagare eller en mottagare av en räkning. HD gör en sammanvägning av omständigheterna i det enskilda fallet för att bedöma om mottagaren borde insett att räkningen eller betalningen var felaktig. I vissa fall vill HD ge ett större incitament till en viss aktör att kontrollera sina utbetalningar eller sina fakturor och sänker därmed kraven på mottagarens aktsamhet. Befinns dock mottagaren likaväl som betalaren ha haft att inse misstaget torde återbetalning aktualiseras.<sup>136</sup>

Aktsamhetskraven på en arbetstagare har behandlats i tidigare avsnitt.

#### **4.2.7 Betalning under protest eller med reservation**

En betalning under protest eller med reservation är ett effektivt medel för att förhindra motparten att vara i god tro om att en skuld inte förelåg. I svensk rätt torde en dylik betalning vara i sin ordning. Annars skulle, som Rodhe anför, borgenären kunna ställa gäldenären inför valet att antingen betala och avstå sin rätt eller riskera de påföljder som en utebliven betalning skulle medföra.<sup>137</sup> En protest behöver dock inte vara uttrycklig. Det kan räcka att det framgår av omständigheterna att den betalande var tvungen att erlægga betalningen. Skolexemplet är att tågresenären inte anser sig skyldig att betala men ändå gör så för att hon annars riskerar att missa tåget.<sup>138</sup> Möjligtvis kan man fråga sig om det inte skulle krävas att den betalande åtminstone muntligt vid erläggandet av betalning skulle göra sin inställning gällande. Till saken hör dock att på just tågtrafikens område biljetter idag köps i stor utsträckning enbart i automater hos vilka en muntlig protest inte har så stor effekt. I dylika fall ligger det väl närmast till hands att mottagaren, exempelvis SJ, får acceptera att betala åter det som erlagts för mycket eftersom betalaren inte hade möjlighet att protestera och detta förhållande berodde på SJ som har låtit installera automaterna. Om det dock är så att ett försäljningsställe med personal har öppet vore det nog rimligt att kräva att betalaren där framför sin protest (om betalaren inte är i tidsnöd). Man får nog sammanfattningsvis anta att en ”tyst” protest får prövas från fall till fall och därvid hänsyn tas till i vilken mån betalaren respektive mottagaren är skyldiga till den uppkomna situationen – eventuellt borde tågresenären insett på ett mycket tidigare stadium att en skyldighet att betala inte förelåg, och därigenom undvikit den pressade situationen.

I NJA 1933 s 25 antydde HD att betalaren kunde gjort ett förbehåll vid utbetalningen och därmed inte gått miste om sin rätt att kräva pengarna åter.<sup>139</sup> Det borde vara möjligt för alla penninginrättningar att på förtryckta

---

<sup>136</sup> Jfr NJA 1941 s 4.

<sup>137</sup> Se Karlgren, SvJT 1940 s. 341 och Rodhe, Obligationsrätten, s. 85.

<sup>138</sup> Jfr Arnholm ovan, kap. 3.3.2.

<sup>139</sup> Se ovan, kap. 4.2.1.

blanketter lämna ett sådant, tydligt, förbehåll. Man kan dock på längre sikt ifrågasätta lämpligheten av att betalningsmottagare aldrig skall kunna förlita sig på att mottagna pengar verkligen kan behållas. Problemet är måhända inte så stort – endast i undantagsfall torde utförda betalningar ifrågasättas, men man kan inte bortse från att ett dylikt system kan ha en hämmande inverkan på omsättningen. Även om ett återkrav aldrig kommer, kan mottagaren inte känna sig säker på sin rätt. Förbehåll eller reservation vid utbetalningen är dock ett tillåtet och även, som vi sett, av HD rekommenderat sätt för en betalare att skydda sig mot att en betalningsmottagare får behålla felaktigt utbetalda medel. Någon begränsning till de betalningar som är osäkra har visserligen inte uttryckligen föreskrivits av HD, men man får nog anta att ett förbehåll utan särskild grund (d.v.s. att betalaren egentligen inte har något att invända mot betalningen) kan få endast en, på sin höjd, mindre inverkan på bedömningen av mottagarens goda tro.

Om gäldenären först protesterar och vägrar att betala, men sedan ändå genomför betalningen kan detta medföra att rätten till återkrav går förlorad. Däremot torde frivillig deposition under pågående process inte skada betalaren ur bevissynpunkt.<sup>140</sup>

## 4.2.8 God tro hos betalningsmottagare då fordran överlåtits?

Det finns också anledning att fråga sig hur den situation skulle lösas då exempelvis en säljare fakturerar en köpare och fakturafordringen sedermera överläts till ett factoringbolag. Det visar sig sedan köparen betalat fordringen *till factoringbolaget* att säljaren på grund av ett misstag fakturerat ett för stort belopp. Skall factoringbolaget kunna stödja sig på att factoringbolaget inte ägde någon kännedom om den felaktiga faktureringen?

Enligt 27§ skuldebrevslagen äger den nye borgenären inte bättre rätt mot gäldenären än vad överlåtare hade. Eventuellt skulle man kunna ta detta till intäkt för att det är säljarens culpa som är relevant vid bedömningen, inte factoringbolagets. Factoringbolaget får sedan i sin tur kräva pengar åter av säljaren (jfr 9§ skuldebrevslagen). Saken har mig veterligen dock inte prövats i praxis.

Regeln i 27§ skuldebrevslagen är dock inte tvingande utan kan avtalas bort genom en s.k. cut-off-klausul där köparen förbinder sig att inte göra anspråk gällande mot den nye borgenären. Om köparen är en konsument finns dock tvingande regler i 16§ konsumentkreditlagen.<sup>141</sup> Cut-off-klausuler anses inte i sig vara oskäliga.<sup>142</sup> Vid factoring tillgodoses andra angelägna syften i det ekonomiska livet – företags kapitalförsörjning. Det borde vara rimligt att

<sup>140</sup> Se Rodhe, a.a. s. 84ff. Jfr dock NJA 1989 s 224.

<sup>141</sup> Prop. 1991/92:83 s. 123f.

<sup>142</sup> Se RH 2002:17.



factoringbolaget skall kunna förlita sig på att de fakturor factoringbolaget köpt stämmer till sitt innehåll och om factoringbolaget skyddas genom en cut-off-klausul borde detta anses vara i sin ordning. Factoringbolagen bör i dessa fall inte drabbas av säljarens culpa. Har dock factoringbolaget självt anledning att ifrågasätta fakturans korrekthet kan givetvis factoringbolaget anses vara i ond tro om sin rätt till betalningen. Man bör dock fråga sig under vilka förhållande en sådan tvekan om fakturans korrekthet kan uppkomma i praktiken. Factoringbolagen får väl inte så mycket information om de bakomliggande förhållanden som grundar köparens betalningsskyldighet. Även om factoringbolagets möjligheter att hävda god tro vid betalningens mottagande är goda om en cut-off-klausul finns, är dock fråga om factoringbolaget såsom mottagare kan skydda sig mot återbetalningskrav från en annan näringsidkare ändå. Förutom kravet på mottagarens goda tro brukar ett självständigt krav på inrättande ställas. Här kan factoringbolaget få problem (se kap. 4.3 nedan). Det borde inte vara orimligt att domstolarna i dessa fall bortser från kravet på inrättande och låter köparen vända sig direkt mot säljaren som utfört den felaktiga faktureringen. En sådan lösning skulle i och för sig göra avsteg från gängse principer om *condictio indebiti*, men skulle nog vara av godo för det ekonomiska livet. Hur skall annars factoringbolagen kunna förlita sig på de fakturor som köps? Frågan har dock mig veterligen inte prövats i praxis. Att gentemot köparen generellt avtala bort rätten att göra återbäringskyldighet gällande vid misstagsbetalning, är förmodligen inte möjligt (jfr. 36§ avtalslagen).

## 4.2.9 Slutsats

Vi bör därmed kunna dra slutsatsen att i svensk rätt har, vid misstagsbetalning, betalaren rätt att kräva pengarna åter när betalningsmottagaren var i ond tro avseende sin rätt till pengarna. Härvid bör det räcka med objektiv ond tro (betalningsmottagaren *borde insett*). Om den betalande anser sig vara tvungen att betala, utan att anse sig skyldig därtill, bör betalaren försäkra sig om att mottagaren försätts i ond tro. Detta kan ske i form av ett förbehåll eller att betalaren på annat sätt betalar under protest.

I framförallt NJA 1961 s 18 och NJA 1933 s 25 kan man fråga sig om verkligen inte betalningsmottagaren var i ond tro avseende sin rätt till pengarna. HD har dock valt att, vid bedömningen av om mottagaren *borde insett* misstaget, ta hänsyn till i vilken omfattning mottagaren hade att lita på sin motpart. I NJA 1933 s 25 gällde det ett försäkringsbolag som betalade ut förbehållslösa försäkringsersättningar till en skadad arbetstagare och i NJA 1961 s 18 gällde det en bank som gjort en förbehållslös utbetalning till ett bolag. I inget av fallen ansågs betalningsmottagarna ha någon undersökningsplikt om huruvida de egentligen var berättigade till det utbetalda. Detta står i skarp kontrast till rekvisitet ”normal uppmärksamhet” som HD gjorde gällande i NJA 1973 s 315. Vid bedömningen av om god tro föreligger eller ej finns alltså olika akksamhetsstandarder för mottagaren

beroende på *vem betalaren* är, men även i vissa fall vem mottagaren är. Vidare ställs förmodligen högre krav på mottagarens aktsamhet om betalningen har sin grund i en författning.

## 4.3 Inrättande eller förbrukande

Det är omdiskuterat huruvida ett självständigt krav på inrättande<sup>143</sup> eller förbrukande finns för att återbetalningsskyldighet inte skall bifallas. I de rättsfall som rör banker som betalare eller andra aktörer som HD velat ge ett incitament till ökad kontroll har kravet ofta förbisetts eller fått undanskymd betydelse.<sup>144</sup> Förbrukande och framförallt inrättande är svårbestämbara begrepp och man kan fråga sig vilken funktion rekvisitet egentligen fyller. Jag kommer i detta avsnitt försöka så långt det är möjligt klargöra vad begreppen innebär och i övrigt peka på de frågeställningar om deras innebörd som fortfarande är olösta.

### 4.3.1 Krävs ett faktiskt förbrukande?

Som ett självständigt rekvisit för att undgå återbetalning uppställs i svensk rätt i regel ett krav på att betalningsmottagaren skall i god tro ha förbrukat pengarna eller på annat sätt inrättat sig efter betalningen.<sup>145</sup> Innehållet i detta rekvisit är dock inte alltid självklart. Krävs det att just de pengar som mottagits förbrukats? Kan överhuvudtaget en förmögen person som felaktigt mottagit en mindre betalning undgå att betala tillbaka pengarna? I vilken utsträckning kan ett företag förbruka, konsumera, pengar?

Enligt romersk rätt kunde endast den obehöriga vinsten krävas tillbaka, d.v.s. det som mottagaren ännu inte förbrukat. Utredningssvårigheterna skulle givetvis bli stora om mottagaren skulle bevisa vad som redan använts för konsumtion. Lassen som menade att återbetalning i princip alltid skulle ske, backade dock och kunde erkänna en rätt för mottagaren att behålla det erhållna om längre tid hade förflutit.<sup>146</sup> Hur har vi i svensk praxis löst detta problem – är ”förbrukande” enbart en tidsaspekt eller finns det ett krav på att medlen skall ha faktiskt förbrukats på något sätt? Hur görs avvägningen mellan betalare och mottagare om mottagaren snabbt hinner förbruka medlen innan mottagaren kräver dem åter mycket kort tid efter betalningen?

Hult menade, liksom Ussing, att periodiska utbetalningar (exempelvis lön och bidrag) i allmänhet var avsedda för mottagarens livnäring. Dessa personer inrättar sin livsföring efter hur mycket de har att röra sig med. Hult uttryckte det som att de ”levde ur hand i mun”. Skulle återbetalning krävas efter lång tid skulle dessa personer stå med en skuld de inte skulle haft om

---

<sup>143</sup> Termen ”inrättande” introducerades i svensk rätt av Hult (se kap. 3.3.3.2 ovan).

<sup>144</sup> Se kap. 4.2.1 ovan. Jfr NJA 1961 s 18 och NJA 1994 s 177.

<sup>145</sup> Se exempelvis HD i NJA 1999 s 575.

<sup>146</sup> Se kap. 3.3.1.

betalningarna varit korrekta.<sup>147</sup> Mottagarna har betagits möjligheten att sänka sin levnadsstandard eller, om det gällt en tilläggsbetalning, säga upp avtalet.<sup>148</sup> Vid periodiska utbetalningar talar således mycket för att någon särskild utredning om huruvida förbrukande skett eller ej inte skulle behövas. HD nöjer sig ofta med att konstatera att ”det måste antas” att medlen förbrukats.<sup>149</sup>

Vid engångsbetalningar är läget inte lika självklart. Ett mycket intressant fall härvidlag är NJA 1970 s 539. Fallet gällde frågan om återbetalning av skördeskadeersättning. Skördeskadeersättningen baserades på ett beslut av riksdagen och grunderna för beräkningen återfanns i olika författningar. Ersättningarna utgick ur en fond till vilken hälften bestod av statsmedel och hälften avgifter betalda av jordbrukarna själva.

Kronan yrkade åläggande för ett stort antal jordbrukare i Blekinge att återbetala skördeskadeersättning. Skördeskadeersättningen hade på grund av ett fel i beräkningen utbetalats med ett för högt belopp. Bönderna erhöll skördeskadeersättningen den 30 eller 31 mars. Den 6 april gick meddelande om misstaget ut i press och radio, där man också informerade om att återkrav skulle ske. Efter ytterligare en vecka erhöll bönderna skriftligen krav på återbetalning. HD fann att bönderna vid mottagandet av skördeskadeersättningen inte borde insett att den var felberäknad. HD uttalade att ”i fall av detta slag får det antagas i *allmänhet* [min kursivering] förhålla sig så, att betalningsmottagaren icke under den tid han var i god tro hunnit förbruka det värdetillskott betalningen utgjorde eller eljest på sådant sätt inrätta sin ekonomi med hänsyn till betalningen, att han genom återbetalningsskyldighet skulle bli påtagligt sämre ställd än om den felaktiga betalningen aldrig skett”.

Det bör tilläggas att det i utredningen framkom att vissa av bönderna redan hade hunnit förbruka skördeskadeersättningen då de köpt sådd för pengarna. Felet för utbetalningen låg vidare helt på myndigheternas sida som av misstag stansat hålkorten fel. Bönderna kunde inte klandras för misstaget. Bönderna dömdes ändå att betala tillbaka pengarna.

Det som förvånar är att HD valde att inte ta någon hänsyn till att vissa bönder redan hade hunnit förbruka de mottagna medlen. Även om förbrukande skett i det enskilda fallet kunde detta enligt HD inte tillgodoräknas mottagaren eftersom förbrukande *i allmänhet inte brukar ske* inom den korta tidsrymd som förflutit sedan betalningen. Mycket talar för att ordet ”förbrukande” därmed inte har den gängse innebörden när det används vid tillämpningen av principen om *condictio indebiti*. Snarare bör vi enbart förstå ”förbrukande” i betydelsen ”inrättande”.<sup>150</sup> Huruvida den enskilde faktiskt förbrukat pengarna eller inte verkar inte ha någon betydelse, i vart fall inte om endast mycket kort tid förflutit från

---

<sup>147</sup> Jfr Hults kritik av HD:s dom i NJA 1942 s 101, se kap. 4.2.2.2.

<sup>148</sup> Se Hult, a.a. s. 260ff. Jfr Alexandersons PM i NJA 1933 s 25.

<sup>149</sup> Se exempelvis NJA 1933 s 25.

<sup>150</sup> Jfr Hult, a.a. s. 260.

betalningen. Man kan dock fråga sig varför HD inte valde att ansluta sig till samma motiv som i NJA 1961 s 18, d.v.s. återbetalning skall ej ske på grund av tryggheten i den allmänna omsättningen.<sup>151</sup> Mottagarna av skördeskadeersättningen hade väl också en befogad rätt att lita till tryggheten i den allmänna omsättningen? (En möjlig förklaring är att HD, utan att uttryckligen ange detta, såg skördeskadeersättningen som ett med offentlig myndighets bidrag, jämställd ersättning.)

Vi måste också fråga oss om det, sedan längre tid förflutit från betalningen, har någon betydelse huruvida personen förbrukat pengarna eller inte. Frågan har inte ställts på sin spets i praxis, men behovet av trygghet i omsättningen skulle nog tala för att ”endast” ett inrättande krävs, d.v.s. just de pengar som mottagits behöver inte ha förbrukats. En förmögen person som sätter in och låter de mottagna medlen stå kvar på ett bankkonto bör kunna hävda att hon inrättat sig efter betalningen om anspråket kommer efter längre tid.<sup>152</sup>

Kravet på ”förbrukande” bör nog närmast ses som en rest från de teorier som bygger på den romerska rätten. Som nämnts kunde endast det krävas åter som inte redan hade förbrukats (den obehöriga vinsten).<sup>153</sup> Förbrukandet har kvarstått som självständigt rekvisit mot återbetalning, men har i svensk rätt fått en annan innebörd. I NJA 1933 s 25, där HD uttalade att mottagaren kunde undgå återbetalningsskyldighet om denne i god tro mottagit och *förbrukat* pengarna, antydde Alexanderson i sitt berömda PM att endast det som förbrukats skulle kunna krävas åter. Karlgren intog en liknande hållning.<sup>154</sup> Deras tankegång har dock inte fått genomslag i praxis mer än eventuellt i de två skiljaktiga justitierådens uttalanden i NJA 1974 s 161.<sup>155</sup> Numera torde endast med förbrukande avses ett krav på inrättande. Domstolarna har aldrig kontrollerat i det enskilda fallet om förbrukande verkligen skett eller inte.<sup>156</sup>

## 4.3.2 Inrättande

I detta avsnitt ämnar jag försöka bringa klarhet i vad som ligger i begreppet inrättande. Är det enbart en tidsaspekt, att inrättande anses ha skett om längre tid förflutit, eller krävs det ytterligare något och i så fall vad?<sup>157</sup>

### 4.3.2.1 Ett företag som mottagare

Av intresse är härvid bl. a. NJA 2001 s 353. Försäkringsbolaget SPP (senare Alecta) stämde KEBO Lab AB (senare Merck) och krävde återbetalning av

---

<sup>151</sup> Se kap. 4.2.1.

<sup>152</sup> Se dock diskussionen om penningstarka aktörer, särskilt företag, i kap. 4.3.2.1 nedan.

<sup>153</sup> Jfr kap. 3.1.1.

<sup>154</sup> Se kap. 2.2 och kap. 3.3.3.3 ovan.

<sup>155</sup> Se kap. 4.5.

<sup>156</sup> Jfr med exempelvis norsk rätt, kap. 3.1.4.2, där domstolarna kan göra en bedömning av hur mycket som förbrukats.

<sup>157</sup> Jfr Hult, kap. 3.3.3.2. Hult verkar vilja lägga vissa billighetsaspekter i begreppet.

en viss utbetalning rörande en slutreglering av KEBO:s skuld för de anställdas pensionsförsäkringar. Alecta hävdade att Merck inte kunde inrätta sig efter betalningen. Stöd för detta hämtades bl. a. från doktrinen där åsikter som att trygghetskravet (säkerheten i rättslivet och hänsynen till den allmänna omsättningen) inte gör sig lika starkt påmint om det rör sig om en kapitalstark mottagare, exempelvis näringsidkare, kommun eller stat.<sup>158</sup> Merck hade 700 miljoner kronor i årsomsättning och 450 anställda. Den omstridda betalningen uppgick till nästan tre miljoner kronor jämte ränta.

HD var inte helt tydlig, men hävdade bl. a. att ”förhållandena hos Merck inte [var] sådana att betalningen från Alecta saknade betydelse för Merck”. Till stöd för detta anförde HD att bl. a. ett räkenskapsår löpt ut hos Merck och bolaget därmed upprättat en årsredovisning. Vidare hade bolaget under den förflutna tiden överlåtit till en ny ägare. Totalt nio månader gick från det att betalningen utfördes till det att Alecta krävde pengarna åter. HD fann att Merck hade inrättat sig efter betalningen.

Då HD angav att betalningen inte saknat betydelse för Merck får vi nog dra slutsatsen att storleken på en misstagsbetalning jämfört med ett företags ekonomiska förhållanden i övrigt kan ha betydelse för om inrättande kan anses ha skett eller inte. Vidare torde andra omständigheter, som exempelvis att årsredovisning upprättats och företagsöverlåtelse skett efter misstagsbetalningen men innan misstaget uppdagats, krävas.

Rättsekonomiskt verkar så hårda krav på framförallt penningstarka aktörer vara mindre väl avvägda. Bara för att ett företag har tillgång till mycket kapital kan inte meningen vara att företaget skall kunna dräneras, om än i liten utsträckning, på sina tillgångar. I 2001 års fall fann visserligen HD att Merck hade inrättat sig, men företaget hade onekligen en lång uppförsbacke för att bevisa detta. Måste årsredovisning upprättas och företaget säljas för att företaget skall kunna känna sig helt trygg avseende sin rätt till det kapital som utbetalats till företaget? Att hävda att ett penningstarkt företag inte har lika goda möjlighet att inrätta sig som en privatperson, verkar rimma illa med den marknadsekonomi som utvecklats i Sverige sedan Hult skrev sin uppsats i slutet av 1940-talet. Om det med inrättande kan förstås att mottagaren skall ha anpassat sig efter sin ekonomiska situation finns det ju ingen anledning till att inte anse att även företag skall kunna ha en reell möjlighet att inrätta sig.

I 2001 års fall fann HD att Merck inte hade möjlighet att kontrollera betalningens korrekthet. Frågan är alltså hur ett företag skall kunna skydda sig mot sådana oväntade utgifter som att en mottagen betalning återkrävs. Inte ens rigida kontrollsystem hos det mottagande företaget verkar ju hjälpa om inte företaget dessutom kan visa att företaget inrättat sig efter betalningen på liknande sätt som skedde i 2001 års fall.<sup>159</sup> Enligt Calabresi

---

<sup>158</sup> Se exempelvis Hult, a.a. s. 252 (se kap. 3.3.3.2).

<sup>159</sup> Skillnaden i tolkningen av rekvisitet inrättande är slående när man jämför med privatpersoner som mottagare. Där innebär ju inrättande i det närmsta enbart att viss kortare tid skall ha förflutit, se kap. 4.3.2.3 nedan.

bör den som bäst kan undvika kostnader eller bäst utvärdera kostnader också bära kostnaden.<sup>160</sup> Den som har lättast för att skaffa information om en utbetalnings riktiga storlek bör stå risken för att betalningen senare visar sig vara felaktig. Varför prövade inte HD Alectas oaktsamhet vid utbetalningen? Borde inte HD funnit att Alectas försumlighet i sig hindrade en återbetalning och att en bedömning av om inrättande skett därigenom inte behövde ske?<sup>161</sup>

Det är märkligt att man anser att trygghetskravet gör sig mindre påmint om det är penningstarka aktörer som är mottagare. Problemet är måhända av underordnad betydelse. Som Arnholm konstaterade på sin tid är det nog större problem med att få betalt för sina fordringar än att kräva åter det man betalt för mycket. Men principiellt är frågan ändå av en stor betydelse. Jag skulle vilja påstå att HD:s dom är ett uttryck för att tillämpningen av *condictio indebiti* inte främst betingas av att det har skett en obehörig vinst utan av att billighetshänsynen ibland inte gör sig lika starkt påmind. Spridda uttalanden i doktrinen och i svensk praxis stöder detta antagande, d.v.s. att det är billighetshänsynen till den enskilde betalaren eller den enskilde mottagaren som i stor utsträckning bestämmer om återbetalning skall ske eller ej.<sup>162</sup> En privatperson, konsument eller arbetstagare, framstår ofta som mer i behov av skydd än ett större företag.

1989 års fall tyder på att ett företag, även om det inte inrättat sig efter en betalning därigenom, om tillräckligt lång tid förflutit, kan bli befriad från återbetalningsskyldighet (HD uttalar där, som bekant, att två och ett halvt års passivitet är för mycket i rent kommersiella förhållanden). Om vi utgår från detta verkar rättsläget vara så att enligt 1989 års fall torde två och ett halvt år i rent kommersiella förhållanden vara en alltför lång tid för att ett återbetalningskrav skall kunna göras gällande.<sup>163</sup> Ett företag kan dock inrätta sig efter en betalning tidigare om en årsredovisning upprättats sedan betalning skett men innan återkrav rests. Huruvida detta är tillräckligt för att inrättande skall anses ha skett är tveksamt, men om dessutom det mottagande företaget sålts under denna tid finns förmodligen ingen återbetalningsskyldighet.

Ett varningens finger får dock fortfarande höjas eftersom HD i 2001 års fall inte klart aviserade att enbart tidsaspekten (utöver mottagarens goda tro) kan ligga till grund för att återbetalning nekas. Vi får heller inte glömma framförallt bankfallen, där HD inte uppställde något självständigt krav på inrättande. Man skulle i och för sig kunna se dessa fall som att HD menar att inrättande sker genast i och med att mottagaren har all anledning att förlita sig på betalningens giltighet. HD har dock valt att inte uttala sig på detta sätt.

---

<sup>160</sup> Se Calabresi i *Harvard Law Review* 1972 s. 1096f.

<sup>161</sup> Jfr NJA 1994 s 177.

<sup>162</sup> Se exempelvis JR Alexanderson i NJA 1933 s 25, Hult (se kap. 3.3.3.2), HD i NJA 1948 s 244 och TR i NJA 2001 s 353 samt ev. AD 1989 nr 59. Se också Lehrberg, a.a. s. 552 och Wilhelmsson, *Social civilrätt*, s. 114ff.

<sup>163</sup> Se vidare kap. 4.4.

### 4.3.2.2 En myndighet som mottagare

Hult hävdade att trygghetskravet inte heller gjorde sig lika gällande mot myndigheter eller andra offentliga institutioner, varför det därmed skulle vara tveksamt om en kommun skulle kunna inrätta sig efter en betalning överhuvudtaget. Har man i svensk praxis tagit fasta på detta antagande? Frågan om exempelvis en kommun kan inrätta sig efter en betalning, har inte ställts på sin spets i praxis.

I NJA 1952 s 47 hade Visby stad slutit ett avtal med en kioskförsäljare om rätt för denne att begagna viss plats till försäljning. Avgifterna var frivilliga, men kommunen befanns senare inte med giltig verkan kunna sluta ett dylikt avtal. HD fann att Visby stad inte behövde återbetala oriktigt debiterade avgifter.<sup>164</sup>

Målet är refererat på *condictio indebiti*, men det är oklart i vilken mån det var principen om *condictio indebiti* som HD lade till grund för sin dom. HD anmärkte bl. a. att kioskägaren fått förmåner enligt avtalet, varför man skulle kunna tänka sig att HD menade att mottagaren, kommunen, inte gjort någon obehörig vinst (i vart fall skulle kioskägaren göra en obehörig vinst om återbetalning skedde). Klart är dock att avtalet verkat i flera år och man kan anta att kommunen både var i god tro och inrättat sig. Detta är dock något som HD inte närmare utvecklar.

Med tanke på att kommunerna eller andra offentliga institutioner idag knappast kan kategoriseras som penningstarka (många kommuner i Sverige dras med stora skulder) och det dessutom är så att det offentligas inkomster till stor del består av inkomstskatter, kan man fråga sig om det är lämpligt att hävda att trygghetskravet gör sig mindre gällande avseende kommuner eller andra offentliga institutioner. Skattemedel får idag ses som ett individuellt bidrag till vårt gemensamma bästa. Pengarna skall räcka till att upprätthålla vårt välfärdssystem och därmed är varenda krona av betydelse. Under 1900-talets första hälft var inte välfärdssystemet lika väl utbyggt som idag och en rätt för medborgaren att få ta del av viss samhällsservice var inte lika självklar.<sup>165</sup> Även om skatterna sammantaget uppgår till betydande belopp kan inte detta vara anledning nog till att låta enskilda få ut pengar som de inte skulle fått om de gjort motsvarande affär med en privat, mindre, aktör. En annan ordning skulle kunna undergräva medborgarnas förtroende för skattesystemet.

### 4.3.2.3 En privatperson som mottagare

För att en privatperson skall anses ha inrättat sig torde det krävas att en viss tid har förflutit. I NJA 1970 s 539 ansågs två veckor inte vara tillräckligt för att mottagarna skulle få behålla pengarna.

<sup>164</sup> Jfr dock NJA 1939 s 209 och NJA 1944 s 653 där HD i en fråga om erläggande av kommunala avgifter utan stöd i lag kom fram till motsatt slut.

<sup>165</sup> Jfr Wicksell, Om en ny princip för rättvis beskattning, s. 49ff.

Man kan fråga sig om inte en *konsument* skulle ha större anledning att förlita sig på en betalning från ett företag och därmed en kortare tid skulle kunna krävas för att inrättande skall anses ha skett. Jag har dock inte hittat något fall i praxis som stödjer eller förkastar detta antagande.<sup>166</sup> Billighetshänsyn skulle dock kunna tala för att konsumenten inte skall sväva i ovisshet alltför lång tid.

Vad gäller arbetstagare har man i praxis inte heller gett klart besked när arbetstagaren skall anses ha inrättat sig efter en för hög lön. De fall som har prövats gäller främst för höga löneutbetalningar som pågått under längre tid (ofta flera år). I NJA 1942 s 101 hade den felaktiga lönen utbetalts i nära två år och den för högt betalde kommandörkaptenen fick besked om den felaktiga lönesättningen cirka en månad efter den sista utbetalningen. Kronan bestred dock inte att kommandörkaptenen hade förbrukat medlen. Likadant var fallet i NJA 1955 s 310 och NJA 1958 s 475, varför HD inte fick anledning att närmare gå in på frågan om under vilka förutsättningar en arbetstagare skall anses ha förbrukat sin lön eller på annat sätt inrättat sig.<sup>167</sup> Inte heller i arbetsdomstolens praxis har frågan tagits upp.<sup>168</sup> Eventuellt skulle man kunna tänka sig den situationen att arbetsgivaren verkligen ifrågasätter att arbetstagaren förbrukat medlen. Det är inte säkert hur domstolarna då skulle bedöma frågan. Schmidt ställer sig frågande till kravet, men konstaterar att domstolarna inte närmare går in på frågan om huruvida arbetstagaren sparat sin lön eller levt ur hand i mun.<sup>169</sup> Även om domstolarna inte klart uttalat sig i frågan får vi nog anta att man menar att det *måste anses* att arbetstagarna förbrukat medlen.<sup>170</sup>

## 4.4 Verkan av betalarens passivitet

Vi har konstaterat att i de flesta fall har en mottagare rätt att behålla det erhållna om mottagaren i god tro mottagit och inrättat sig efter betalningen. Om en mottagare befinner sig i ond tro vid mottagandet eller åtminstone inrättat sig i ond tro, finns det ytterligare en möjlighet för mottagaren att undgå återbetalningsskyldighet, nämligen då betalaren genom passivitet inte gör sitt krav gällande. Vi skulle alltså kunna se inrättandet som den yttre tidsgränsen inom vilket en betalare måste göra sin rätt gällande mot en *godtroende* mottagare, medan en ytterligare tidsperiod kan förflyta innan rätten till återbäring går förlorad då mottagaren är i *ond tro*. Detta kan synas märkligt, eftersom man kan fråga sig om det inte borde krävas av mottagaren att denne upplyser eller rent av frivilligt återbetalar pengarna då mottagaren förstått att denne inte har rätt till dem. Att så inte är fallet har att göra med den styrka tillitsprincipen har i svensk rätt. Genom att förhålla sig

---

<sup>166</sup> Jfr dock NJA 1994 s 177 och NJA 1999 s 575, där något självständigt krav på inrättande inte uppställdes.

<sup>167</sup> Fallen är refererade i kap. 4.2.2.2.

<sup>168</sup> Se exempelvis AD 1983 nr 193, AD 1989 nr 55-59 och AD 1993 nr 170.

<sup>169</sup> Se Schmidt, Löntagarrätt, s. 337.

<sup>170</sup> Jfr exempelvis NJA 1933 s 25.



passiv kan betalaren ge mottagaren fog för att betalningen tillkommer denne. Det ankommer på betalaren att agera för att rätta till en felaktighet.<sup>171</sup>

Av särskilt intresse är i detta fall NJA 1989 s 224 som har refererats ovan.<sup>172</sup> Det rörde sig som bekant om en konsument som av betalat för mycket pengar till ett kommunalt bostadsföretag. Trots att företaget fått vänta i nära två och ett halvt år på att konsumenten skulle bestrida sin betalningsskyldighet, godtog HD konsumentens återbetalningskrav. Av HD:s dom kan man få intrycket att mottagarens goda tro om betalningens korrekthet påverkas av hur länge betalaren väntar med att göra sitt krav gällande. Man skulle kunna tolka detta som att mottagaren skall *inrätta sig* i god tro. Det är inte riktigt tydligt om HD menade att bostadsföretaget var i ond tro redan vid mottagandet (även om det bifallna räntheyrskandet tyder på detta, se kap. 4.6 nedan), men huruvida bostadsföretaget inrättat sig i god tro eller inte, diskuterade inte HD. HD menade i 1989 års fall att konsumentens passivitet skulle kunna medföra att rätten till återbetalning gick förlorad. Två och ett halvt år ansågs dock vara en skälig tid inom vilket återbetalningskrav rests. I rent kommersiella förhållanden, tillade HD, skulle återbetalningsrätten gått förlorad efter en sådan lång passivitet.

Betalaren måste således så snart betalaren misstänker att utbetalningen var felaktig kontakta mottagaren för att inte genom sin passivitet gå miste om sin rätt till återbetalning. Detta gäller särskilt om betalaren är en näringsidkare.

## 4.5 Återbetalningskravets omfattning

En viktig del av hur man löser problemet med en betalning som skett av misstag, är inte bara *om* betalningen skall gå tillbaka, utan även *hur mycket* som skall gå tillbaka. I romersk rätt var återbetalningskravet som bekant begränsat till den obehöriga vinsten, d.v.s. mottagaren var skyldig att återbetala det mottagaren inte förbrukat. På så sätt skulle mottagaren försättas i samma situation som mottagaren hade befunnit sig i om den felaktiga betalningen inte gjorts. Alexanderson uttryckte på sin tid en viss sympati för denna åskådning, liksom Karlgren.<sup>173</sup> Dessa hänsyn till den återbetalningsskyldige har dock i praxis främst lösts, som vi redan konstaterat, genom att den återbetalningsskyldige vid exempelvis periodiska utbetalningar anses ha mottagit och förbrukat medlen i god tro. Ingen närmare undersökning om huruvida mottagaren verkligen förbrukat medlen har gjorts i något fall.<sup>174</sup> Genom att förbrukande anses ha skett i sin helhet skulle det inte ens enligt de principer som gällde i den romerska rätten förelegat någon återbetalningsskyldighet.

---

<sup>171</sup> Se Karlgren i SvJT 1940 s. 340.

<sup>172</sup> Se kap. 4.2.4.

<sup>173</sup> Se JR Alexandersons PM i NJA 1933 s 25 och Karlgren i SvJT 1940 s. 340 (se kap. 3.3.3.1 och kap. 3.3.3.3 ovan).

<sup>174</sup> Se exempelvis NJA 1933 s 25, AD 1989 nr 56 och 58, NJA 1991 s 3 I och II samt NJA 2001 s 353. Jfr kap. 4.3.2.

De gånger då domstolen dömt till återbetalningsskyldighet har i princip ingen begränsning gjorts för det som redan förbrukats. I dessa fall har domstolen antingen ansett att mottagaren varit i ond tro<sup>175</sup>, något som redan enligt den romerska rätten medförde att återbetalning skulle ske i sin helhet, eller att inrättande överhuvudtaget inte skett<sup>176</sup>. En svensk domstol har mig veterligen i *condictio indebiti*-fall aldrig uttalat att inrättande endast skett till viss del.<sup>177</sup>

En intressant lösning på återbetalningskravets omfattning är den ordning som gäller i finsk rätt idag.<sup>178</sup> Återbetalningskravet bestäms av skälighetsöverbäganden och en jämkning sker med hänsyn tagen till exempelvis parternas ekonomiska förhållanden.<sup>179</sup> Denna typ av resonemang är okända i svensk doktrin om *condictio indebiti*. Lösningen kan uppfattas som fördelningspolitisk, något som kan framstå som mindre attraktivt i dagens fria marknadsekonomi. Bör de grundläggande civilrättsliga principerna tillgodose fördelningspolitiska mål? En allmän invändning mot dylika skälighetsbedömningar är också att dessa lämnar åtskilligt åt domstolens fria skön och därmed inte är så förutsebara. Å andra sidan kan ett gränsfall slå hårt mot den part som förlorar i en svensk domstol. Skillnaden mellan att vinna målet eller att förlora det är mycket större än i finsk rätt.

I praxis finns vissa uttalanden som pekar på andra möjligheter för att åstadkomma ett rimligt resultat. Jag tänker främst på JR Widemars och JR Hessler's skiljaktiga mening i NJA 1974 s 161. I detta rättsfall hade mottagaren av en felaktig betalning köpt en färg-TV för pengarna. De skiljaktiga justitieråden, som menade att mottagaren varit i god tro, hävdade att det kunde vara lämpligt att mottagaren förpliktades att återbetala det som teveapparaten kunde inbringa vid en försäljning. Som skäl till detta anförde de att ”det intresse [skulle] bli tillgodosett som reglerna på förevarande rättsområde synes ha till ändamål att tillgodose, nämligen att mottagaren av en felaktig betalning icke skall genom en återbetalningsskyldighet bli påtagligt sämre ställd än om den felaktiga betalningen ej skett”. De skiljaktiga justitieråden tillägger dock att det saknades utredning i målet som gav stöd för ett dylikt förpliktande, varför man istället helt ville fria från återbetalningsskyldighet (majoriteten, som fann att mottagaren varit i ond tro, dömde mottagaren att återbetala beloppet i sin helhet).

Vad är orsaken till att man i svensk rättspraxis varit så kategorisk när det gäller återbetalningsskyldighetens omfattning? Givetvis kommer en värdering av egendom som inköpts för felaktigt mottagna medel vara mycket osäker. En försäljning tvångsvis torde vidare lämpa sig mindre väl. Domstolarna skulle tvingas pröva värderingens bärkraft, en synnerligen

---

<sup>175</sup> Se exempelvis NJA 1973 s 315 (tilläggskrav).

<sup>176</sup> Se exempelvis NJA 1970 s 539.

<sup>177</sup> Jfr dock NJA 1948 s 224, särskilt Beckmans skiljaktiga mening.

<sup>178</sup> Se ovan, kap. 3.1.4.3.

<sup>179</sup> Jfr liknande tankegångar hos föredraganden i NJA 1948 s 224.

delikat uppgift. I norsk rätt där återbetalning av den obehöriga vinsten sker, finns vissa tveksamheter i doktrinen mot en sådan ordning.<sup>180</sup> Det är möjligt att man skulle kunna hävda en schablonmässig värdeförminskning som huvudregel vilken kan motbevisas av kändanden. Eventuellt skulle dock sådana regler kunde uppmuntra till konsumtion och straffa den som istället väljer att spara sina pengar. Frågan är om det vore en lämplig regelbildning. Principen om *condictio indebiti*, såsom tillhörande obligationsrättens grundprinciper, borde nog istället vara neutral och vill staten ge medborgarna incitament under någon tid i ena eller andra riktningen borde detta nog istället ske genom särskild lagstiftning, kanske på skatterättens område.

I och för sig skulle man istället kunna hävda att den nuvarande ordningen leder till att *konsumtion* bestraffas genom att mottagaren riskerar återbetalningsskyldighet trots att medlen redan konsumerats. Detta resonemang är dock ett misstag. Mottagaren riskerar alltid återbetalningsskyldighet i sin helhet, även enligt de principer som gällde i den romerska rätten, om mottagaren är i ond tro. Om mottagaren däremot är i god tro skyddas i regel denne av rekvisitet inrättande eller förbrukande.<sup>181</sup>

Vi kan dra följande slutsats av den nuvarande ordningen där återkravets omfattning uppgår till det av misstag betalda beloppet i sin helhet: En godtroende mottagare, som inte vill riskera att ställas i en situation där en återbetalningsskyldighet riskerar försätta denne i ett sämre läge, måste avvakta med att förbruka pengarna till dess att inrättande *kan anses* ha skett. Därefter gäller det att förbruka pengarna så att betalaren inte kan hävda att inrättande inte skett (även om det, enligt det ovan sagda, är oklart i praxis huruvida faktiskt förbrukande överhuvudtaget krävs). Det är onekligen stora krav som ställs på en godtroende mottagare vad gäller frågan att bedöma när en domstol skulle anse att inrättande kan anses ha skett. Till detta kommer att en mottagare ibland har anledning att uppfatta sig som godtroende, men domstolen gör en annan bedömning.<sup>182</sup>

Det som människor i allmänhet förmodligen reagerar på då de får reda på att man under vissa omständigheter har *rätt* att behålla det som man fått av misstag, grundar sig nog framförallt i den uppfattningen att det saknas en giltig rättsgrund för det erhållna eller med andra ord, mottagaren gör en obehörig vinst. JR Widemars och JR Hessler's skiljaktiga mening är ett gott exempel på detta. De felaktigt uppburna medlen hade gått till en färg-TV. Skulle mottagaren få behålla denna hade han gjort en obehörig vinst uppgående till värdet av teveapparaten. Detta vill man rätta till genom att mottagaren skulle åläggas att betala tillbaka teveapparaten värde. Då utredning saknades om detta nästan kapitulerade justitieråden och accepterade att mottagaren skulle slippa återbetalning. Om inte HD särskilt vill ålägga en betalare hårda aktsamhetskrav, vilket man har gjort i bankfallen, synes det inte finnas någon anledning att på detta sätt gynna

---

<sup>180</sup> Se Krüger, Pengekrav, s. 319.

<sup>181</sup> Se dock NJA 1970 s 539.

<sup>182</sup> Jfr NJA 1989 s 224.

mottagaren och bestraffa betalaren. Domstolarna tillåter en förmögenhetsförskjutning i dessa fall, något som den enskilde medborgaren nog kan ha svårt att förstå. Om både betalare och mottagare är i god tro och därmed ingen av dem kan anses ha någon större skyldighet än den andre att iaktta varsamhet, verkar det besynnerligt att HD på detta sätt dömer till mottagarens förmån.

Eventuellt skulle man kunna hävda att betalningen som sådan är en uppgörelse, en kris, som man brukar beskriva den i norsk doktrin. Därmed har båda parter att räkna med att den är slutgiltig, varför man skulle kunna hävda att återbetalning endast skall ske i undantagsfall. Problemet med detta resonemang för svensk rätts del är att HD flera gånger uttalat, senast i 2001 års fall, att återbetalning är *huvudregel*.<sup>183</sup> Den norska doktrinen och praxisen på området verkar inte härvidlag ha satt något avtryck i Sverige.

Om HD verkar gå med på att ge mottagaren en obehörig vinst under vissa omständigheter, möjligtvis av billighetsskäl, verkar det dock som att HD inte är lika villig att ge betalaren en obehörig vinst. I praxis finns ett fall som är särskilt intressant från denna synpunkt, nämligen det om Visby stad (NJA 1952 s 47). Fallet har refererats ovan i kap. 4.3.2.2 och utifrån HD:s domskäl anar man att HD nekade till återbetalning just eftersom betalaren annars hade gjort en obehörig vinst. Ett justitieråd var skiljaktigt och menade att betalarens eventuellt erhållna förmåner inte skulle vägas in om återbetalningsskyldighet skulle föreligga eller ej. Fallet är dock intressant eftersom man här får ytterligare visst belägg för att HD gärna intar en för den godtroende mottagaren förmånlig position.

## 4.6 Räntefrågor

I 2§ 2 st räntelagen stadgas att ”på fordran som avser återgång av betalning då avtal hävts till följd av kontraktsbrott eller på liknande grund utgår dock ränta för tiden från den dag betalningen erlades till och med den dag återbetalning sker [...]” (avkastningsränta). Departementschefen anför i propositionen till räntelagen att reglerna om avkastningsränta (2§ 2 st räntelagen) är tillämpliga när *avtal* hävs eller betalning går tillbaka på liknande grund. Med det sista avses exempelvis ogiltighet på grund av svek eller handlande mot tro och heder. Departementschefen anför dock att regeln om avkastningsränta inte omfattar fall då betalning går åter enligt principen om *condictio indebiti* då mottagaren är i god tro. Departementschefen motiverar detta med att ”vid *condictio indebiti* har betalningsmottagaren ett betydande godtrosskydd enligt svensk rätt, och det skulle inte stå i samklang med detta att ålägga honom skyldighet att betala ränta från det han har uppburit beloppet.” Eventuella gränsfall, anför departementschefen, får lösas i praxis.<sup>184</sup>

<sup>183</sup> JR Lind har dock ifrågasatt detta och menar att återbetalning inte kan sägas vara vare sig huvudregel eller undantag, se JR Linds skiljaktiga mening i NJA 1989 s 224. Jfr kap. 4.1.

<sup>184</sup> Prop. 1975:102 s. 116. Jfr HD i NJA 1988 s 457.

Uttalandet framstår som något märkligt. Som vi konstaterat ovan är en av grundförutsättningarna för att en återbäringsrätt skall föreligga att mottagaren är i ond tro. Departementschefens uttalande bör därmed avse sådana fall då mottagaren är i god tro vid mottagandet, men därefter, innan inrättande får anses ha skett, försätts i ond tro. För företag, vilka i svensk praxis anses ha svårare att inrätta sig efter en betalning, kan stadgandet få större betydelse. Man kan dock fråga sig varför en betalare som har rätt att få pengarna åter skall behöva avstå från den avkastning som pengarna givit den orättmätige mottagaren. Det är möjligt att mottagaren har försummat att se till att få en tillräcklig avkastning för att täcka en dylik fordran, och någon skyldighet i svensk rätt att skaffa sig avkastning på sina pengar uppgående till en viss nivå, finns inte. Så långt är väl departementschefens uttalande befogat. Frågan är dock vem som skall stå risken för att pengarna inte har förräntats i tillräcklig mån. Om betalningen inte går åter är det givetvis betalaren som står denna risk, men om betalaren inte anses ha varit försumlig etc. varigenom ett återbetalningskrav godkänns av domstol, borde inte betalaren även ha rätt till utebliven avkastning? Regeln i räntelagen får nog snarast ses som ”plåster på såren” för den godtroende mottagaren, ett sätt att lindra skadan efter en intresseavvägning som i stort fallit ut till betalarens fördel. Man kan fråga sig om detta ”plåster” verkligen är nödvändigt om mottagaren *har* fått avkastning på pengarna – varför skall betalaren straffas på detta sätt?

I 1989 års fall (refererat ovan i kap. 4.2.4) tillämpades 2§ 2 st räntelagen och det kommunala bostadsföretaget dömdes att betala ränta enligt 5§ räntelagen. Ränta utgick från den tid då den felaktiga betalningen hade skett. Man kan fråga sig om inte detta var en mycket hård tillämpning mot det kommunala bostadsföretaget. I 1989 års fall hade ju företaget inte fått reda på att konsumenten bestred sin skyldighet att erlagga betalningarna förrän efter nära två och ett halvt år, och nu dömdes företaget att betala avkastningsränta från betalningstidpunkten. Någon särskild hänsyn till att betalaren dröjer med att kräva beloppet åter tas dock inte om man läser departementschefens kortfattade specialmotivering till bestämmelserna om avkastningsränta.

HD:s dom i 1989 års fall framstår ändå som märklig. Om man ser till de omständigheter HD räknade upp som stöd för att företaget var i ond tro, kan man fråga sig om bedömningen att företaget var i ond tro vid *mottagandet* var helt välgrundad.<sup>185</sup> Då domstolarna dömde ut avkastningsränta från betalningstidpunkterna måste domstolarna ha gjort denna bedömning av bevisningen.<sup>186</sup>

Då det ändå förelåg en del oklarheter härvidlag, kan man fråga sig om det inte varit lämpligare, särskilt eftersom att konsumenten väntat så pass länge med sitt krav, att begränsa räntekravet till att avse tiden efter det att konsumenten framställt återbetalningskravet, eller i vart fall då

---

<sup>185</sup> Jfr kap. 4.2.4 ovan.

<sup>186</sup> Parterna verkar dock inte ha argumenterat särskilt i räntefrågan.

konsumenten förstått att ett återkrav kunde drivas igenom, d.v.s. då makarna Danielsson fått rätt i tingsrätten. Domstolarna har ju fått en möjlighet enligt förarbetena att lösa gränsfall i praxis. Varken majoriteten eller de skiljaktiga justitieråden berörde dock räntefrågan närmare.

I norsk rätt torde räntekrav inte kunna resas förrän betalaren gjort återbetalningskravet gällande.<sup>187</sup> Vissa norska rättsfall har dock inneburit att ränta skall utgå från det att den felaktiga betalningen skedde, men i dessa fall har ”mottagaren” varit i kvalificerad ond tro (mottagaren hade stulit pengarna eller dylikt).<sup>188</sup> Då departementschefen gjort den distinktionen mellan en godtroende och ond troende mottagare vad gäller räntekravet, borde det ligga en del i att en mottagare, efter lång tids passivitet från betalarens sida, inte skall behöva betala ränta förrän efter det att återbetalningskravet gjorts gällande, åtminstone då mottagaren ej är i kvalificerad ond tro.

När det gäller det offentliga återbetalningsanspråk grundade på en författning om återbetalningsskyldighet, krävs det att en särskild föreskrift om ränta finns för att ränta skall få tas ut.<sup>189</sup>

## 4.7 Betalning av preskriberad fordran

Preskription sker enligt 2§ preskriptionslagen efter tio år om preskriptionstiden inte avbryts. Verkan av preskription är att borgenären inte längre kan göra fordringen gällande mot gäldenären (förutom vid kvittning).<sup>190</sup> I praxis har mig veterligen inte frågan, om hur man skall lösa det fall att en gäldenär av misstag har betalt en fordran som var preskriberad, varit uppe för bedömning. Ussing hävdade att en rätt till återbäring inte borde medges (se kap. 3.3.1) och förarbetena till preskriptionslagen intar en liknande ståndpunkt.<sup>191</sup>

Det är inte helt självklart att denna ordning är den lämpligaste. Preskription sker väl främst i gäldenärens intresse. Denne skall inte behöva leva i ovisshet i all framtid om eventuella förpliktelser. Om borgenären inte gör sitt krav gällande inom preskriptionstiden får denne stå sitt kast. Om dock gäldenären efter preskriptionstidens utgång frivilligt betalar utan att vara medveten om att fordran är preskriberad kan man säga att denne avstår preskriptionslagens skydd. Låt oss dock anta att borgenären är väldigt säker på sin rätt och mycket övertygande kräver betalning av en fordran trots att den är preskriberad. Finns det inte i dessa situationer skäl att ”straffa”

---

<sup>187</sup> Se Krüger, a.a. s. 320.

<sup>188</sup> Se Bergsåker, Pengekravsret, s. 288.

<sup>189</sup> Se RegR 8335-2000.

<sup>190</sup> 8§ preskriptionslagen.

<sup>191</sup> Ussing, Obligationsrättens allmänna del, s. 384 (jfr kap. 3.3.1) och prop. 1979/80:119 s 72. (Liknande vid betalning av fordran som omfattas av skuldsanering, se prop. 1993/94:123 s. 230.), Rodhe, Lärobok i obligationsrätten, s. 688, Hult, a.a. s. 270. När det gäller specialpreskription är dock rättsläget osäkert enligt Rodhe, se a.a. s. 690.

borgenären för dennes underlåtenhet att kräva betalning innan preskription inträdde? Finns det inte starka skäl för att låta en försumlig borgenär stå sitt kast även i de situationer då gäldenären av misstag betalar fordran, framförallt på anmaning av borgenären, efter det att preskription inträtt? Förmodligen är svaret på denna fråga nej. Preskription innebär inte att förpliktelsen försvinner. Gäldenären får endast det skydd som innebär att borgenären inte i domstol kan driva igenom en betalning av fordran. Skulle gäldenären av misstag, med eller utan påtryckningar från borgenären, betala borde det inte finnas någon anledning att ge denne ett större skydd än vad preskriptionslagen stadgar. Som redan anmärkts går det ju utmärkt för borgenären att kvitta en gäldenärens fordring mot en preskriberad fordran.

# 5 Slutord

## 5.1 Behövs principen om *condictio indebiti* i svensk rätt?

Det är onekligen så att domstolarna har att göra svåra överväganden vid tillämpningen av principen om *condictio indebiti* i svensk rättspraxis. Man kan fråga sig om principen om *condictio indebiti* så som den utvecklats sig överhuvudtaget fyller någon funktion, utan snarare bidrar till en osäkerhet i rättslivet. Hade det rent av inte varit bättre att domstolarna fastslog att återbetalning i princip aldrig skulle ske eller att åtminstone en kortare preklusionstid infördes, inom vilken betalaren skulle kunna ångra sin betalning? De skiftande omständigheter som föreligger vid betalningar skulle nog innebära att en sådan tillämpning skulle framstå som både obillig och rigid. Fördelen skulle vara att förutsebarheten ökade och att betalaren fick ett incitament att noga kontrollera grunden för varje utbetalning. Det är möjligt att detta skulle leda till en trygghet i omsättningen, men som jag på flera ställen konstaterat ovan är frågan om det rättsekonomiskt skulle vara motiverat med sådana ibland överflödiga kontroller. Principen skulle vidare stå i dålig samklang med den övriga avtalsrätten där vi lägger stor vikt vid tillitsprincipen. Det skulle behövas ett antal undantag, t. ex. då betalningsmottagaren gett betalaren fog för sin uppfattning att en skuld förelåg.

Om domstolarna istället fastslog att återbetalning alltid skulle ske (jfr fransk rätt), skulle liknande problem uppstå. Om betalaren först efter längre tid upptäckte sitt misstag skulle en återbetalning te sig mycket obillig.<sup>192</sup> Å andra sidan är det ett faktum att lagstiftaren i princip alltid föreskriver regler om återbetalningsskyldighet av bidrag från staten och dessa regler tillämpas relativt strikt, oavsett om bidragsmottagarna kände till lagbestämmelserna eller inte.<sup>193</sup> När betalning i ett civilrättsligt förhållande sker under protest eller med förbehåll kan ju mottagaren i regel tvingas acceptera ett återkrav endast om protesten eller förbehållet på något sätt kom till mottagarens kännedom.<sup>194</sup> En strikt återbetalningsskyldighet p.g.a. författning eller protest borde dock ändå inte kunna göras gällande hur lång tid efter utbetalningen som helst. Vid någon tidpunkt bör betalarens passivitet göra att återbetalning inte längre kan medges.

---

<sup>192</sup> Jfr NJA 1942 s 101 och NJA 1989 s 224.

<sup>193</sup> Jfr NJA 1984 s 648 (kap. 4.2.2.1).

<sup>194</sup> Jfr kap. 4.2.7.



## 5.2 Fungerar den nuvarande tillämpningen i ett modernt samhälle?

### 5.2.1 Förutsebarheten på undantag?

De regler som utvecklats i den skandinaviska rättspraxisen och doktrinen torde stå väl i samklang med vårt övriga rättssystem.<sup>195</sup> Stor vikt läggs vid att skydda en godtroende motpart och avvägningar sker mellan culpan på båda sidor.<sup>196</sup> Problemet med den nuvarande ordningen är dock att förutsebarheten är mycket litet tillgodosedd. Det är inte helt lätt för en mottagare att förutse när en domstol kommer att anse betalaren handlat vårdslöst eller att mottagaren borde insett att betalningen var felaktig. Det är vidare inte helt lätt för en betalare att veta när en domstol anser att mottagaren inrättat sig.<sup>197</sup> Denna osäkerhet kan leda till att både betalare och mottagare av en betalning börjar företa extra kontroller när de egentligen inte är den som bäst företar kontrollen till lägsta kostnad. Rättsekonomiskt torde det vara ofördelaktigt, men frågan är om detta är ett problem man kan undvika. Det hade nog ändå varit av fördel att HD gav ett mer ingående besked om vad rekvisitet inrättande innebär. Är det enbart fråga om en tidsaspekt, eller är det ett rekvisit som påverkas av skälighetsöverbäganden, där billigheten kan fälla avgörandet?

### 5.2.2 Tryggheten i den allmänna omsättningen

Ett motiv som ofta framhävs i HD:s domskäl är den allmänna omsättningens synpunkt. Det åberopas framförallt då återbetalningsskyldighet inte antas föreligga, i synnerhet då banker av misstag gjort felaktiga utbetalningar. Som Hellner anför kan ett sådant motiv i och för sig åberopas mot alla återkrav från en godtroende mottagare, och frågan är då vilken tyngd ett sådant motiv har.<sup>198</sup> Det är signifikativt att HD inte nämnde tryggheten i den allmänna omsättningen då HD avgjorde skördeskadeersättningsfallet, NJA 1970 s 539. När HD således åberopar tryggheten i den allmänna omsättningen är det egentligen bara fråga om att man tillmätt den godtroende mottagarens trygghet störst betydelse, för kan man inte också säga att även en betalare kan ha fog för ett anspråk på trygghet, genom att dennes egendom förblir i betalarens ägo? Det blir kanske inte fråga om trygghet i den allmänna omsättningen, men snarare trygghet i den allmänna förmögenhetsfördelningen. Även om det har funnits politiska kulturer som

---

<sup>195</sup> Möjligen är en förändring på väg inom området för godtrosförvärv av egendom som åtkommit genom vissa brott. Här finns förslag på att stärka den ursprungliga ägarens rätt genom en vindikationsregel, se SOU 2000:56 s. 91ff. Vindikationsrätten i de övriga nordiska länderna är idag starkare än i Sverige, se SOU 2000:56 s. 69ff.

<sup>196</sup> Även om Ravnkilde menar att man i dansk rättspraxis endast lägger vikt vid om betalningsmottagaren var i god tro eller ej, kan det inte frånåtas betydelse att vid bedömandet av om god föreligger, viss hänsyn måste tas till motpartens agerande.

<sup>197</sup> Se NJA 2001 s 353. Jfr NJA 1970 s 539.

<sup>198</sup> Se Hellner i JT 1999/2000 s. 412.

eftersträvat en utjämning av medborgarnas egendom, torde det stå klart att sådana ingripanden inte bör tillåtas i dagens samhälle.<sup>199</sup>

I norsk doktrin utgår man från två motstående intressen vid bedömning av *condictio indebiti* – uppgörelsehänsynen och korrektionshänsynen.<sup>200</sup>

Tryggheten i den allmänna omsättningen kan nog likställas med uppgörelsehänsynen. Starka skäl talar för att en betalning är slutgiltig, och om den skall rivas upp bör särskilda skäl till detta föreligga.<sup>201</sup>

Särskilt i bankfallen kan man som *bankkund* kanske ha viss sympati för HD:s benägenhet att ställa särskilt hårda krav på betalningsförmedlaren. HD har tillgodosett detta genom att helt stryka kravet på inrättande för mottagarens del. Det framstår dock som särskilt hårt eftersom betalare inte alltid, inte heller banker, har alla korten på bordet. Frågan är om det är ändamålsenligt att låta en betalningsförmedlare helt och hållet bära risken för att en betalning blir felaktig. Med nuvarande ordning torde bankerna få genomföra omfattande kontroller innan utbetalningar sker, vilket i och för sig kan tänkas ge bankkunderna en stor trygghet, men kostnaderna för dessa kontroller torde också övervältras på kundkollektivet. Frågan är om det är en trygghet som bankkunderna verkligen efterfrågar.

### 5.2.3 Obehörig vinst

Den andra typen av skäl som brukar åberopas är obehörig vinst. HD har dock varit försiktig med att uttryckligen använda ordet obehörig vinst. Mig veterligen skedde det för *condictio indebiti*-fallens del först i NJA 1999 s 575. I NJA 1961 s 18 uttrycks det till exempel som att mottagaren fått ett ”värde tillskott” (även om det är oklart om HD med detta avsåg ”obehörig vinst”). I NJA 1994 s 177 använder HD uttrycket ”förmögenhetsförskjutning utan rättslig grund”. Obehörig vinst som grund för rättsreglers tillämpning har kritiserats hårt i doktrinen.<sup>202</sup> Karlsgren har dock undersökt vilka rättsregler som kan anses ha obehörig vinst som grund och verkar ställa sig positiv till en sådan ordning.<sup>203</sup> HD verkar inte ha några betänkligheter mot att anföra obehörig vinst som grund för en rätt till återbetalning i *condictio indebiti*-fallen, än om uttrycken för detta har varierat med tiden.

Vid min genomgång av återbetalningskravets omfattning har jag visat att HD inte medger återbetalning till viss del av det som mottagits. Det är annars denna begränsning som är signifikativ för institutet obehörig vinst. Obehörig vinst är egentligen en begränsningsregel där det som förbrukats i regel inte ingår i den obehöriga vinsten. Att HD inte tillämpar denna vinstregel framgick tydligt i 1970 års fall om skördeeskadeersättning. Så har läget i alla fall varit hitintills. Det som ger anledning till viss tvekan är att

<sup>199</sup> Jfr RF 2 kap 18§ och EKMR, tilläggsprotokoll nr 1, artikel 1.

<sup>200</sup> Se Bergsåker, Pengekravsret, s. 275.

<sup>201</sup> Jfr Karlsgren i SvJT 1940 s. 340.

<sup>202</sup> Se kap 2.3.

<sup>203</sup> Se Karlsgren, Obehörig vinst och värdeersättning, s. 11f.

HD nu aktivt börjat använda ”obehörig vinst” i sina domskäl.<sup>204</sup> Hult tog i sin uppsats avstånd från en återbetalning av den obehöriga vinsten och jämställde därmed ”förbrukande” med ”inrättande”. Innebär HD:s nyare domskäl att domstolen nu börjar luta åt Karlsgrens uppfattning istället? Kan detta i så fall leda till att HD kommer att, vad gäller återkravets omfattning, i framtiden undersöka om det i god tro mottagna verkligen är förbrukat? Detta är tveksamt. HD:s praxis har varit tydlig på denna punkt, i vart fall under de senaste 70 åren. Som jag nämnt tidigare är man exempelvis i norsk doktrin kritisk mot att, som sker i norsk praxis, tillämpa principen om obehörig vinst vid bestämmandet av återbetalningskravets omfattning. I dansk rätt görs ingen uppdelning av beloppet – det är, som Ussing anför, mycket besvärligt att följa en utbetalnings vidare öden. Kan en hänsyn tagen till den obehöriga vinsten inte snarare leda till att återbetalningskrav kan göras gällande mot godtroende förmögna mottagare, medan återbetalningskrav inte kan göras gällande mot godtroende penningssvaga mottagare? En sådan distinktion verkar mindre lämplig, vilket torde ha visats på flera håll i denna uppsats.

I det ultimata systemet hade kanske den obehöriga vinsten återbetalts, men i verkligheten är det näst intill omöjligt att göra en korrekt bedömning av denna. Alltför många hänsyn gör sig gällande: Vem skall stå risken för att pengarna stjäls medan de befinner sig hos mottagaren? Skall en mottagare som slösat bort pengarna hamna i ett sämre läge än en mottagare som använt pengarna till ett mer beaktansvärt ändamål och hur gör man i så fall denna avgränsning? Hur vet man vilka pengar som härrör från misstagsbetalningen när pengarna satts in på ett konto och där sammanblandats med annan mottagaren tillhörig egendom som sedermera till viss del förbrukats? Skall den obehöriga vinsten ligga till grund för återbetalningskravets omfattning får domstolen ändå göra generaliserande bedömningar som förmodligen aldrig kommer uppfattas som korrekta och rättvisa.

#### **5.2.4 Krav på inrättande – ett substitut för obehörig vinst?**

Är det inte så att rekvisitet inrättande fungerar som ett substitut för återbetalning av den obehöriga vinsten? I och med att inrättande (förbrukande) i de flesta fall inte kan anses ske direkt ges betalaren en möjlighet att rätta till sitt misstag och därmed sker en avvägning mellan betalarens och mottagarens intressen. När inrättande väl har skett anses det mottagna ha förbrukats och därmed har mottagaren inte gjort någon obehörig vinst.

Den i regel gällande ordningen att återbetalning inte medges om mottagaren har i god tro mottagit betalningen och i god tro inrättat sig efter betalningen verkar vara väl övervägd. Som jag dock anför kan man ifrågasätta om inte även företag, åtminstone av den här anförda anledningen, borde lättare

---

<sup>204</sup> Hellner är mycket kritisk till detta, se JT 1999/2000 s 413f.

kunna anses ha inrättat sig. Det kan inte vara rimligt att krav uppställs på försäljning av företaget för att ett inrättande skall anses ha skett. Även ett företag, som liksom privatpersoner har utgifter, bör kunna hävda att en obehörig vinst inte föreligger genom att det mottagna inte finns i behåll.

# Käll- och litteraturförteckning

## Offentligt tryck

SFS 1915:218 Lag om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område  
SFS 1936:81 Lag om skuldebrev  
SFS 1949:381 Föräldrabalk  
SFS 1962:381 Lag om allmän försäkring  
SFS 1975:635 Rättelag  
SFS 1981:130 Preskriptionslag  
SFS 1982:830 Konsumentkreditlag

Prop. 1924 nr 53 med förslag till lag om förmynderskap m. m.  
Prop. 1975:102 med förslag till rättelag m.m.  
Prop. 1979/80:119 om preskriptionslag  
Prop. 1991/92:83 om ny konsumentkreditlag  
Prop. 1993/94:123 Skuldsaneringslag

SOU 2000:56 Vindikation av stöldgods

Förslaget till Europaparlamentets och rådets förordning om tillämplig lag för utomobligatoriska förpliktelser (Rom II), KOM (2003) 427 slutlig

En mer samordnad europeisk avtalsrätt, en handlingsplan, KOM (2003) 68 slutlig (12/2 2003)

## Övrig litteratur

- |                          |   |
|--------------------------|---|
| Adlercreutz, Axel        | Avtalsrätt I, Juristförlaget i Lund, Lund 1995  |
| Arnholm, Carl Jacob      | Streiftog i obligasjonsretten, Johan Grundt Tanum förlag, Oslo 1939   |
| Bar, Christian v., m.fl. | Study on Property Law and non-contractual Liability Law as the relate to Contract Law<br>Tillgänglig 2005-03-31 på<br><a href="http://europa.eu.int/comm/consumers/cons_int/sa-fe-shop/fair_bs_pract/cont_law/study.pdf">http://europa.eu.int/comm/consumers/cons_int/sa-fe-shop/fair_bs_pract/cont_law/study.pdf</a> |
| Calabresi, Guido         | Property rules, liability rules, and inalienability: One view of the cathedral,<br>Harvard Law Review 1972  |
| Bergsåker, Trygve        | Pengekravsrett, Juridisk forlag, 1 utg. 1994  |

Birks, Peter	An Introduction to the Law of Restitution, OUP, 1989
Forsell, Hans	Två rättsfall om krav på tilläggsbetalning, JT 1990/91 s 665.
Hellner, Jan	Betalning av misstag, JT 1999/2000 s 409
Hellner, Jan	Om obehörig vinst, Uppsala 1950
Herre, Johnny	Framtida lagstiftningsarbete på köprättens område, SvJT 2000 s 306
Hult, Philips	Condictio indebiti ur Festskrift till Vilhelm Lundstedt, Almqvist & Wicksell, Uppsala 1947
Håstad, Torgny	Tjänster utan uppdrag, P. A. Norstedt & Söners förlag, Stockholm 1973
Karlgren, Hjalmar	Anmälan av Vinding Kruses doktorsavhandling: Restitutioner, SvJT 1951 s 441
Karlgren, Hjalmar	Kvittning och condictio indebiti, SvJT 1940 s 331
Karlgren, Hjalmar	Obehörig vinst och värdeersättning, P. A. Norstedt & Söners förlag, Lund 1982
Krüger, Kai	Pengekrav, Universitetsforlaget, Bergen 1984
Lando, Ole	Contract Law in the EU, The Commission Action Plan and the Principles of European Contract Law, tillgänglig 2005-03-31 på <a href="http://frontpage.cbs.dk/law/commission_on_european_contract_law/literature/Lando/Response%2016%20May%2003.doc">http://frontpage.cbs.dk/law/commission_on_european_contract_law/literature/Lando/Response%2016%20May%2003.doc</a>
Lando, Ole, m.fl.	Principles of European Contract Law, Parts I and II, Hague 1999
Lassen, Julius	Lærebok i obligationsrettens specielle del, 4 utg., G.E.C. Gads forlag, Köpenhamn 1931
Lehrberg, Bert	Förutsättningsläran, Iustus förlag, Göteborg 1989
Ravnskilde, Jens	Betalingskorrektioner, Forlaget Thomson, Köpenhamn 2001

- Rodhe, Knut                      Obligationsrätt, P.A. Norstedts & Söners förlag, Lund 1956
- Roos, Ole                            För mycket obehörig vinst?, Tidskrift, utgiven av Juridiska föreningen i Finland, 1992, s. 75.
- Schmidt, Folke                    Löntagarrätt, Norstedts juridik, Stockholm 2000
- Serlachius, Julius                Stadganden om oberättigadt riktande i finsk rätt, TfR 1903, s. 137
- Tiberg, Hugo                      Fordringsrätt, Juristförlaget, Stockholm 1988
- Ussing, Henry                      Enkelte kontrakter, G.E.C. Gads forlag, Köpenhamn 1940
- Obligationsretten almindelig del, 4 utg., Juristforbundets forlag, Köpenhamn 1961
- Westerlund, Göran                Om conditio indebiti i förvaltningsförhållanden, Tidskrift, utgiven av Juridiska föreningen i Finland, 1955, s. 215
- Wicksell, Knut                      Om en ny princip för rättvis beskattning, Ratio, Stockholm 1987
- Wilhelmsson, Thomas            Social civilrätt, Juristförbundets förlag, Helsinki 1987

### **Övrigt material**

Principles of European Unjustified Enrichment Law, Draft 12, version 2 (2004-11-29), tillgänglig 2005-03-31 på [www.sgecc.net/media/download/unjustified\\_enrichment\\_29.11.04.pdf](http://www.sgecc.net/media/download/unjustified_enrichment_29.11.04.pdf)

# Rättsfallsförteckning

NJA 1933 s 25  
NJA 1935 s 507  
NJA 1939 s 209  
NJA 1941 s 4  
NJA 1942 s 101  
NJA 1944 s 653  
NJA 1947 s 206  
NJA 1951 s 187  
NJA 1952 s 47  
NJA 1955 s 310  
NJA 1958 s 475  
NJA 1961 s 18  
NJA 1970 s 539  
NJA 1973 s 315  
NJA 1974 s 161  
NJA 1984 s 648  
NJA 1988 s 457  
NJA 1989 s 224  
NJA 1991 s 3 I och II  
NJA 1994 s 177  
NJA 1999 s 575  
NJA 2001 s 353

RegR 8335-2000

AD 1983 nr 193  
AD 1989 nr 55-59  
AD 1993 nr 170

RH 1993:139  
RH 2002:17

## **Utländska rättsfall**

U 1899.887 (Danmark)  
Kleinwort Ltd v Lincoln Council [1998] 4 All ER (England)  
HD 1929 I 37 (Finland)  
HD 1939 I 29 (Finland)  
HD 1983:174 (Finland)  
Cour de cassation, Chambre civil 1, 1998-01-20, Bulletin 1998 I N° 18 p. 11  
(rejet) (Frankrike)  
Rt 1927.237 (Norge)  
Rt 1934.33 (Norge)  
Rt 1985.290 (Norge)